

Netspar

Network for Studies on Pensions, Aging and Retirement

**Communicatie over de
toedeling van vermogen
of het antwoord op de vraag:
Ga ik erop voor- of achteruit?**

*Lisa Brügger
Annemarie van Hekken
Bas Werker*

DESIGN PAPER 235

NETSPAR INDUSTRY SERIES

DESIGN PAPERS zijn onderdeel van de **refereed Industry Paper Series**, dat wil zeggen beoordeeld en geacordeerd door de Netspar Editorial Board. Ze bediscussieren het ontwerp van (een component van) een pensioensysteem of -product, analyseren de doelstelling en bieden mogelijkheden voor het verbeteren van de doeltreffendheid ervan. Dit type paper is toegankelijk geschreven voor specialisten uit de sector, verantwoordelijk voor het ontwerpen van de besproken component. Design Papers bevatten een sectie waarin de auteurs naar aanleiding van de analyse hun eigen mening geven. Design Papers worden ter bespreking gepresenteerd bij Netspar evenementen, waarbij de panelleden bestaan uit vertegenwoordigers van academici en partners uit de sector, samen met internationale wetenschappers. Netspar Design Papers worden voor publicatie beoordeeld door de Netspar Editorial Board.

Colofon

Netspar Design Paper 235, november 2023

Editorial Board

Mark-Jan Boes – VU Amsterdam
Andries de Grip (voorzitter) – Maastricht University
Marcus Haveman (NN)
Arjen Hussem – PGGM
Kristy Jansen – University of Southern California
Agnes Joseph – Achmea
Serge Mans – AEGON
Raymond Montizaan – Universiteit Maastricht
Alwin Oerlemans – APG
Maarten van Rooij – De Nederlandsche Bank
Mariëtte Sanderse – PMT
Peter Schotman – Universiteit Maastricht
Erik Schouten – Ministerie van Financiën | Belastingdienst
Frank Smudde – APG
Jeroen Wirschell – PGGM
Marianne Zweers – a.s.r.

Ontwerp

B-more Design

Vormgeving

Bladvulling, Tilburg

Redactie

Jolanda van den Braak, Nijmegen
Netspar

Design Papers is een uitgave van Netspar. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande toestemming van de auteur(s).

INHOUD

<i>Samenvatting</i>	4
<i>1. Inleiding</i>	6
<i>2. De transitie bij pensioenfondsen</i>	8
<i>3. De transitie vanuit het perspectief van de individuele deelnemer</i>	10
<i>4. Te onderscheiden periodes</i>	13
<i>5. Een samenhangende aanpak</i>	19
<i>6. Inbedding in totale communicatie</i>	35
<i>Appendices</i>	36
<i>Referenties</i>	41

Affiliaties

Lisa Brüggem – Maastricht University

Annemarie van Hekken – Lidewij & Spijker B.V.

Bas Werker – Tilburg University

Samenvatting

In dit artikel presenteren we een kader waarmee pensioenfondsen in staat worden gesteld om de communicatie rondom de toedeling van collectieve naar individuele vermogens ('het invaren') voorafgaand aan de transitie vorm te geven. We geven aan welke doelen nagestreefd kunnen worden en hoe die doelen bereikt kunnen worden. Daarnaast geven we een aantal concrete adviezen.

Algemene communicatie-adviezen voor de transitie (relevant voor pensioenfondsen, verzekeraars, en premiepensioeninstellingen):

1. Gebruik eenvoudige taal en onderzoek welke termen tot de juiste interpretaties leiden.
2. Formuleer een beperkt aantal communicatiedoelen per periode¹ en per doelgroep. Maak ze specifiek en formuleer ze vanuit het perspectief van de doelgroep.
3. Voor deelnemers die geïnteresseerd zijn moet duidelijk zijn hoe het proces verloopt, op basis van welke principes, door wie welke besluiten zijn genomen en aannames zijn gedaan en wat de argumenten voor de keuzes zijn. Zorg dat de uiteindelijke toedeling van vermogen door geïnteresseerde deelnemers individueel na te (laten) rekenen is, gegeven het transitieplan.
4. Betrek communicatiedeskundigen in een vroeg stadium bij de financiële en juridische besluitvorming over de transitie. Een financieel of juridisch 'evenwichtig' vormgegeven transitie die niet uit te leggen is, zal niet als 'evenwichtig' ervaren worden.

Communicatie-adviezen rondom invaren (alleen relevant voor pensioenfondsen)

5. Denk na over de principes die leidend zijn voor de keuzes ten aanzien van de toedeling van vermogen door sociale partners en zorg ervoor dat deze principes zo zijn gekozen, dat ze richting geven in uiteenlopende (economische) situaties. Stel de principes op in eenvoudige en begrijpelijke bewoordingen. Voorafgaand aan de transitie zijn principes die onder alle omstandigheden gelden meer geschikt voor de communicatie dan een exacte beschrijving van conditionele maatregelen.
6. Een ogenschijnlijk overbodig, maar nadrukkelijk belangrijk advies: pas de principes daadwerkelijk toe! Zorg ervoor dat alle maatregelen, concrete toedelingsregels voor vermogens en de uitvoering in lijn zijn met de opgestelde principes. Laat dit extern toetsen.

¹ Later in dit artikel beschrijven we nauwkeurig welke perioden te onderscheiden zijn.

7. Gebruik voor de berekening van het startpunt van de navigatiemetafoor in het nieuwe contract de pensioenuitkering die zou ontstaan als op de peildatum met het beschikbare kapitaal een uitkering voor een nieuw gepensioneerde zou worden bepaald.
8. Verduidelijk de term 'reglementair te bereiken pensioen' in de wet. Maak helder dat het om een inschatting van het pensioen gaat op basis van het kapitaal op peildatum plus de verwachte aangroei van het kapitaal, inclusief toekomstige premieinleg.
9. Bereken de inschatting van het pensioen dat men ontvangt binnen de huidige en de nieuwe regeling op de persoonlijke AOW-leeftijd.
10. Leg de focus in de communicatie op de pensioenuitkeringen en geef informatie over het vermogen pas in een tweede laag.
11. De berekening van de ontwikkeling van de pensioenuitkering na ingang is in onze optiek niet relevant en betekenisvol voor jongere deelnemers. We stellen voor deze informatie niet aan te bieden aan deelnemers jonger dan 50 jaar.
12. Werk, voorafgaand aan de transitie, met (een fijnmazige set) maatmensen² in plaats van persoonlijke berekeningen en reken met een peildatum die in het verleden ligt.
13. Verwerk álle maatregelen samen in de indicatie vooraf en toon een eventuele compensatie niet als een aparte berekening of een apart bedrag. Geef, als onderdeel van de gehanteerde principes, wel aan of er een compensatie of (inhaal) indexatie is verwerkt in de indicatie. Geef aan waar men gedetailleerde informatie over compensatie en de andere maatregelen kan vinden.
14. Verwijs deelnemers voor de uitleg over keuzes die gemaakt zijn over de transitie naar de beschrijving van de onderliggende principes. Verwijs deelnemers die geïnteresseerd zijn in de details van de maatregelen en de conditionele aspecten naar (een samenvatting van) het transitieplan. Verwijs na de transitie naar een algemene uitleg van de verschillen tussen de oude en nieuwe regeling en de maatregelen die genomen zijn.

2 Dit kan bijvoorbeeld ingevuld worden door gebruik te maken van benaderende berekeningen op basis van persoonlijke kenmerken.

1. Inleiding

Er komen nieuwe regels voor pensioen in Nederland. Deze zijn vastgelegd in de Wet toekomst pensioenen (hierna te noemen Wtp). Naar aanleiding van deze wet worden vrijwel alle pensioenregelingen in Nederland aangepast. Alle pensioenuitvoerders moeten alle belanghebbenden voorafgaand aan de overstap naar de nieuwe regeling op individueel niveau inzicht geven in de gevolgen van de nieuwe regeling en (indien van toepassing) het omzetten van de bestaande pensioenaanspraak naar een kapitaal voor pensioen in de nieuwe regeling. Het gaat hierbij (ook) om de gevolgen in kwantitatieve zin: welk pensioen kunnen de belanghebbenden verwachten in de huidige regeling en welk pensioen in de nieuwe regeling (en de gesloten regeling als niet wordt ingevaren)? Het is de bedoeling dat elke belanghebbende het verwachte pensioen in de huidige en nieuwe regeling naast elkaar kan zetten en zo een indruk krijgt van de impact van de veranderingen. Ook stelt de wet dat iedere belanghebbende een uitleg moet krijgen die verschillen in het verwachte pensioen voor en na de transitie verklaart.

We beschouwen in dit artikel alleen het ouderdomspensioen. Het nabestaandenpensioen is binnen het nieuwe stelsel op andere wijze geregeld (volledig op risicobasis). De partner houdt recht op het partnerpensioen dat tot de transitiedatum opgebouwd is. Dit wordt ook een pensioen op risicobasis. Deels spelen voor het nabestaandenpensioen dezelfde vragen, maar het roept ook andere vragen op waar we hier niet op ingaan.

We analyseren de communicatie over het ouderdomspensioen in de huidige en nieuwe regeling voorafgaand aan de transitie, welke vragen de huidige wettelijke verplichtingen oproepen en welke dilemma's zich voordoen als we de verschillende belanghebbenden informeren volgens de wet. We benaderen het onderwerp ook vanuit een ander perspectief: welke communicatie over het verwachte pensioen in de huidige en de nieuwe regeling is in onze optiek mogelijk en wenselijk?

Uiteraard is het communiceren over vermogens niet nieuw. Het gebeurt ook al in huidige premiereregelingen. Waar mogelijk en effectief kan daarbij aangesloten worden. Het communiceren over het omzetten van uitkeringsaanspraken, waarbij het totale fondsvermogen wordt verdeeld naar individuele (start)vermogens, is wel nieuw.

We zien de Wtp dus niet als randvoorwaarde in dit artikel, maar nemen juist de vrijheid om met een aantal adviezen daarvan af te wijken. We hopen met het beschrijven van de dilemma's en vragen duidelijk te maken waar de wet, de lagere regelgeving of de uitleg van de wet aanscherping of wijziging verdient. We pogen de

technische kwesties en de vragen, zorgen en wensen van deelnemers in balans met elkaar te bespreken en geven een aantal adviezen, waarbij we rekening houden met de verschillende perspectieven.

Het artikel is als volgt opgebouwd: in hoofdstuk 2 beschrijven we de transitie op hoofdlijnen. In hoofdstuk 3 zetten we het perspectief van deelnemers neer. Wat kunnen zij begrijpen en welke beelden en verwachtingen leven er? Deze beelden en verwachtingen zijn belangrijk voor de manier waarop een pensioenfonds invulling geeft aan de communicatie over de toedeling van het vermogen. In hoofdstuk 4 gaan we in op de periodes die te onderscheiden zijn tijdens transitie. We benoemen per periode de uitdagingen.

2. De transitie bij pensioenfondsen

Ongeveer 90 procent van het pensioen dat momenteel is opgebouwd, is ondergebracht bij een pensioenfonds. En ruim 90 procent van de totale waarde van het pensioen dat is opgebouwd, is opgebouwd binnen een uitkeringsovereenkomst.³ Dit type pensioenregeling houdt in dat actieve en gewezen deelnemers een aanspraak⁴ hebben op een levenslange uitkering die ingaat bij pensionering.

Bij de overstap naar een nieuwe pensioenregeling (de transitie) vanwege de Wtp gaan actieve deelnemers een kapitaal opbouwen in de nieuwe regeling. Daarnaast kunnen sociale partners ervoor kiezen de aanspraken die tot het moment van de transitie zijn opgebouwd, om te zetten naar een kapitaal voor pensioen in de nieuwe regeling (het invaren).

In het nieuwe pensioenstelsel zijn er alleen nog premieregelingen. Dat betekent dat de aanspraak, zowel in de opbouwfase als in de uitkeringsfase, het vermogen is dat gereserveerd is voor de pensioenuitkering. De hoogte van dit vermogen wijzigt door de premie die wordt ingelegd (zolang iemand actief deelnemer is), de toebedeelde rendementen (zowel financieel als door sterfteresultaten), de toevoegingen en/of onttrekkingen in verband met een reserve en de uitkeringen (wanneer iemand pensioengerechtigd is).

Elk pensioenfonds maakt jaarlijks voor deelnemers en gewezen deelnemers een pensioenoverzicht met een inschatting van het pensioen. Daarnaast levert elk pensioenfonds gegevens over het verwachte pensioen aan het Pensioenregister. Deze worden regelmatig ververs. Een pensioenuitvoerder maakt de berekeningen op basis van de meest actuele scenario'set. De inschatting is inherent onzeker, en die onzekerheid wordt uitgedrukt in drie scenario's: goed, slecht en gemiddeld (verwacht pensioen).

Een eerste, algemeen advies dat zowel geldt voor de communicatie over de toedeling van het vermogen als voor de toekomstige reguliere communicatie is:

³ Bron: AFM Sectorbeeld 2022.

⁴ In juridische zin hebben uitkeringsgerechtigden op dit moment een pensioenrecht in plaats van een pensioenaanspraak. Voor dit artikel is dat onderscheid echter niet relevant en spreken we gemakshalve steeds alleen over pensioenaanspraak, ook als het een al ingegane uitkering betreft.

Advies 1: *Gebruik eenvoudige taal en onderzoek welke termen tot de juiste interpretaties leiden.⁵ Momenteel wordt de term 'verwacht eindresultaat' gebruikt en 'verwacht pensioen'. Een alternatief voor 'verwacht pensioen' is bijvoorbeeld 'verwachting op dit moment' of 'ingeschat pensioen'. Mogelijk interpreteren deelnemers een 'verwacht pensioen' als het pensioen dat zij daadwerkelijk kunnen verwachten. Wellicht draagt een andere term bij aan het besef dat het uiteindelijke pensioen anders kan (of zal) uitvallen. Sluit aan bij wat deelnemers kunnen begrijpen. Hou rekening met het gegeven dat deelnemers de concepten 'kapitaal voor pensioen' en 'invaren' niet goed begrijpen, ook niet als eenvoudige taal wordt gebruikt.*

- 5 APG heeft in een onderzoek de reacties van deelnemers op de drie formuleringen onderzocht: 1) Uw pensioenvermogen vertalen wij naar uw verwachte maandelijkse uitkering, 2) Op basis van uw pensioenvermogen berekenen wij uw verwachte maandelijkse uitkering en 3) Op basis van uw pensioenvermogen schatten wij uw maandelijkse uitkering in. De term 'vertalen' voelde voor deelnemers als zekerder en geruststellender dan 'inschatten'. Alternatieven voor 'invaren' die onderzocht zijn: 'meeverhuizen' en 'pensioenaanspraken aanpassen'. Niet onderzocht is het begrip van een term en of deze tot meer of juist minder realistische verwachtingen leidt.

3. De transitie vanuit het perspectief van de individuele deelnemer

Weinig mensen weten hoe zij pensioen opbouwen. Dit blijkt onder andere uit gesprekken met individuele deelnemers en de reacties in enquêtes van pensioenfondsen. Een meerderheid van de Nederlanders denkt dat men uiteindelijk minder pensioen krijgt dan men inlegt. Een groot deel denkt dat men betaalt voor het pensioen van de gepensioneerden op dat moment.⁶ Deze en andere overtuigingen beïnvloeden de reacties op de transitie.⁷

Afgezien van onbekendheid met de eigen regeling zijn er enkele fundamentele economische wetmatigheden die de communicatie over de transitie lastig maken:

1. Iedere deelnemer krijgt een aanspraak op een kapitaal in plaats van een aanspraak op een uitkering. Het hebben van een aanspraak op een kapitaal is voor veel mensen nieuw. Het doel blijft een uitkering en mensen zijn vooral geïnteresseerd in de hoogte van de uitkering die zij gaan krijgen. Dit levert een uitdaging op: welk doel heeft communicatie over het kapitaal?
2. Het kapitaal en de (inschatting van de) uitkering bewegen niet een-op-een met elkaar mee. Soms zal het kapitaal in waarde dalen, terwijl de inschatting van het pensioen stijgt. Veel mensen zullen dit verwarrend vinden.
3. Mensen willen weten: ga ik er uiteindelijk op voor- of achteruit? Dit lijkt een eenvoudige vraag. De vraag is echter lastig te beantwoorden. In uitkeringsovereenkomsten is er geen vermogen, maar slechts een reservering of een verplichting. In termen van kapitaal is er dus moeilijk een vergelijking te maken. In termen van de uitkering is dit echter ook moeilijk. Pensioenfondsen moeten een prognose maken van het toekomstige pensioen in de huidige en de nieuwe regeling. Deze bedragen staan bovenaan in de navigatiemetafoor. De vraag is echter wat deze prognose betekent als deze na korte tijd alweer anders uitvalt. De weergave 'voor' en 'na' is een momentopname. Daarnaast vallen de scenariobedragen na de transitie niet allemaal hoger of allemaal lager uit. De uitkering in het 'slechtweersscenario' kan bijvoorbeeld na de transitie hoger zijn, terwijl het 'gemiddeldweersscenario' juist een lager bedrag oplevert. Ten slotte kennen we de toekomst van de huidige regeling niet. Besturen nemen na de transitie geen indexatiebesluiten meer ten aanzien van de pensioenen in de oude regeling. Al met al is een vergelijking, ook met terugwerkende kracht, daarom moeilijk te maken. Wat wel mogelijk is: men

6 Bron: Rijksoverheid, Publieksmonitor Pensioenen (nov 2022).

7 Bron: Van Hekken, Hoofs en Brüggem (2022).

- kan in de loop der tijd de inschatting van het (nieuwe) pensioen vergelijken met het bedrag dat op het oude pensioenoverzicht – voor de transitie – stond.
4. Krijg (of houd) ik in de nieuwe regeling waar ik recht op heb? is een andere veelgehoorde vraag. Dit bedrag staat onderaan in de navigatiemetafoor. Het eerlijke antwoord op deze vraag is dat we dit niet goed kunnen laten zien. Enerzijds omdat er geen eenduidig antwoord is op wat een eerlijke of rechtvaardige verdeling is van de pijn of het voordeel. Anderzijds omdat het niet mogelijk is om volledig transparant te laten zien wat er was en wat er is, voor en na de transitie in termen van concrete euro's. We stappen over van het ene principe (een aanspraak op een uitkering) op een ander principe (een aanspraak op een kapitaal), waarbij voor een individu een aantal moeilijk te volgen stappen worden gezet. Ook als een pensioenfonds de eenheden vergelijkbaar maakt en bijvoorbeeld de opgebouwde aanspraak omrekent naar een kapitaal voorafgaand aan de transitie, doet een pensioenfonds aannames. Ook kunnen andere factoren dan de regeling van invloed zijn op het toebedeelde kapitaal en de verwachte uitkering die men met het kapitaal krijgt.
 5. Enerzijds is het belangrijk dat belanghebbenden weten dat het pensioen een inschatting is en geen gegarandeerd bedrag. Anderzijds weten we dat onzekerheid negatieve gevoelens met zich meebrengt. We denken dat 'geruststellen' geen betrekking zou moeten hebben op de hoogte van het pensioen, maar meer op de volgende zaken:
 - Het pensioen is niet zomaar weg; ik kan op elk moment zien wat het kapitaal is dat ik heb opgebouwd en wat de inschatting is van het pensioen dat ik later krijg.
 - Een aantal belangrijke zaken veranderen niet (ik leg samen met mijn werkgever (ongeveer) evenveel geld in), ik bepaal nog steeds zelf wanneer mijn pensioen ingaat.
 - Het pensioen is transparant; ik kan alle afspraken bekijken, controleren en vragen stellen.
 6. Uit de communicatie tot nu toe komt regelmatig naar voren dat de kern van 'het nieuwe contract' is dat er straks veel meer onzekerheid is. De nieuwe regelingen draaien in de optiek van veel professionals dan ook vooral om de vraag hoe schokken 'eerlijk' verdeeld moeten worden. Wie beide stelsels naast elkaar zet en in het achterhoofd houdt dat werkgevers tegenwoordig meestal niet meer bijstorten als er een tekort is, ziet dat die onzekerheid er nu ook al is. Zowel in het huidige stelsel, als in het nieuwe stelsel, speelt de situatie op de financiële markten belangrijkste rol bij de ontwikkeling van pensioenen. Sommige deelnemers weten

dat het pensioen nu ook al niet gegarandeerd is en vragen zich af wat er eigenlijk verandert. Anderen maken zich juist zorgen en zijn bang dat het pensioen opeens halveert. De vraag is dus hoe groot of klein we de transitie moeten maken in de beleving van de deelnemer. Een sterke focus op de (grote en kleine) verschillen lijkt niet de oplossing, dus: wat is een goede balans tussen communicatie over dat wat wijzigt en dat wat niet wijzigt?

7. Het afschaffen van de doorsneesystematiek en het effect van het afschaffen voor verschillende deelnemers is moeilijk uit te leggen. Om het effect te begrijpen, moet iemand weten wat de relatie is tussen de inleg, het rendement en de uiteindelijke uitkering. Het laten renderen van de inleg en de berekening van de aanspraak zijn processen die tot nu toe (en waarschijnlijk ook in de toekomst) voor velen in een black box plaatsvinden. Deelnemers hoeven de techniek onder de motorkap ook niet noodzakelijk te begrijpen, maar dat maakt de uitleg over bepaalde keuzes wel lastig. Waarom wordt er – als het mogelijk is – bijvoorbeeld een compensatie gegeven aan bepaalde groepen? En compenseert die compensatie daadwerkelijk het nadeel?

4. Te onderscheiden periodes

4.1 Vijf periodes

Om de discussie te structureren, onderscheiden we rondom de transitie vijf periodes:

Periode 1: De periode voorafgaand aan besluitvorming over de nieuwe regeling.

- Er zijn nog geen afspraken gemaakt over de nieuwe regeling.

Periode 2: Er zijn afspraken gemaakt over de nieuwe regeling.

- De kenmerken van de nieuwe regeling zijn bekend.
- Maatregelen bij de implementatie zijn (deels) bekend. Sommige van deze maatregelen zijn conditioneel; afhankelijk van de situatie op het moment van de transitie (denk aan de compensatie, het vullen van de reserve). In Appendix C gaan we hierin gedetailleerder op in.
- Beleidsafspraken zijn al (deels) bekend, de wijze waarop het pensioen berekend wordt als iemand het pensioen in periode 4 wil laten ingaan, maar de administratie is nog niet werkend.
- Er kunnen nog geen berekeningen beschikbaar worden gesteld aan belanghebbenden op individueel niveau. In deze periode worden berekeningen op basis van maatmensen gemaakt om de besluitvorming te ondersteunen.

Periode 3: Het implementatieplan is gereed.

- Alle afspraken (regeling, overgang, beleid rondom transitie) zijn bekend en vastgelegd in het implementatieplan.
- De Wtp stelt dat in deze fase (gewezen) deelnemers, gewezen partners en pensioengerechtigden in ieder geval persoonlijk inzicht krijgen in de hoogte van hun pensioen dat zij vóór de overstap mochten verwachten en het verwachte pensioen na de transitie. In het communicatieplan (onderdeel van het implementatieplan) staat hoe en wanneer de verschillende doelgroepen worden geïnformeerd over het pensioen in de huidige en nieuwe regeling.

Periode 4: De periode direct na de transitie.

- Het beleid wordt geïmplementeerd.
- In geval van invaren: uitvoeren (collectieve) waardeoverdracht.
- Afhankelijk van de methode die een uitvoerder gebruikt voor het vaststellen van de (voorlopige) dekkingsgraad, kan een uitvoerder een

periode geen of een beperkt aantal berekeningen in de administratie maken.

- Het moment waarop een uitvoerder het fondsvermogen verdeelt en vaststelt wat de persoonlijke kapitalen voor pensioen zijn, kan verschillen. Naar verwachting gaan sommige uitvoerders dit op basis van een voorlopige dekkingsgraad kort na de transitie doen, andere uitvoerders doen dit op basis van de definitieve dekkingsgraad op een later moment in het jaar.
- Opvangen en verwerken van mutaties in periode 3 in de oude regeling (denk aan wijzigingen die werkgevers opgeven met terugwerkende kracht).
- Nieuw is de samenloop van administratieve processen: a) er is een nieuwe regeling, b) meerdere uitvoerders stappen over op een nieuw administratiesysteem en c) er is sprake van een waardeoverdracht. Dit levert administratief gezien een uitdaging op.

Periode 5: Administratie draait, processen verlopen automatisch.

- De uitvoerder kan een pensioenoverzicht maken.
- Reguliere updates van berekeningen, reguliere communicatie loopt.

4.2 Communicatiedoelen per periode

Communicatie begint met het vaststellen van doelen: wat wil men bereiken met de communicatie rondom de transitie? De wet en de Memorie van Toelichting (hierna: MvT) noemen geen doelen met betrekking tot de communicatie over de toedeling van vermogen. Als wij de wet interpreteren, komen we tot de volgende doelen:

- Deelnemers hebben inzicht in het pensioen dat zij konden verwachten in de oude regeling en het pensioen dat zij (op het moment van de peildatum) mogen verwachten in de nieuwe regeling.
- Deelnemers zijn in staat om te zien of ze 'krijgen waar ze recht op hebben' (transparantie in proces, uitleg van de verschillen).

We hebben eerder betoogd dat het geen realistisch doel is om te laten zien of een deelnemer erop voor- of achteruitgaat. In onze optiek is het wel mogelijk om te laten zien wat men kon verwachten in de oude regeling en wat men kan verwachten in de nieuwe regeling. Het blijft echter het vergelijken van 'appels en peren'. We zijn ons ervan bewust dat deelnemers de sets getallen naast elkaar zullen zetten en concluderen 'het wordt meer' of 'het wordt minder'. Zie met betrekking tot dit punt ook onze aanbevelingen aan het einde van dit artikel.

Dan de tweede vraag: krijg ik waar ik recht op heb?

- De vraag waar men precies recht op heeft is een ingewikkelde. De vraag is dan ook vooral geformuleerd vanuit het perspectief van een deelnemer. Deze wil weten of alles eerlijk is gegaan, men geen pensioen kwijtraakt en of er geen fouten zijn gemaakt.
- Het antwoord is opnieuw dat we dit niet goed kunnen laten zien. De onderliggende berekeningen en stappen zijn behoorlijk complex en bevatten aannames, waardoor deze voor de meeste deelnemers niet te volgen zijn.
- Daarnaast is het de vraag wat het effect is op het vertrouwen als het pensioen dat men krijgt met het opgebouwde kapitaal na de transitie lager is dan het opgebouwde pensioen voor de transitie. Dit geldt zowel voor een berekening met als peildatum de transitiedatum, als voor een berekening met peildatum in het verleden, enkele maanden voorafgaand aan de transitie.

Zoals aangegeven kunnen we – hoezeer deelnemers ook behoefte hebben aan bepaalde informatie – geen sluitend antwoord geven op een aantal voor de hand liggende vragen. We hebben hier communicatief gezien dus te maken met grote dilemma's.

We gaan in dit artikel uit van het perspectief dat een besluit dat gevolgen heeft voor het pensioen uitgelegd moet worden (als beschikbare informatie), maar niet 'verkocht' hoeft te worden aansluitend bij de (in internationaal perspectief) grote mate van paternalisme die niet wijzigt. Als we de individuele deelnemers centraal stellen, gaat het erom dat zij interesse hebben en houden in het eigen pensioen, dit pensioen op waarde schatten en gedrag vertonen dat passend is bij hun situatie (lees: de ontwikkeling van het verwachte pensioen volgen en in actie komen als dat nodig is).

Vanuit deze gedachte zijn overkoepelende en specifieke doelen per periode te formuleren. Idealiter sluiten deze doelen aan op de algemene communicatiedoelen en boodschappen, zoals binnen het 'pensioencommunicatiehoofdkwartier', in samenwerking met de hele sector, vastgelegd op werkenaanonspensioen.nl.

Voorbeelden van algemene communicatiedoelen zijn:

- Perceptie: Deelnemers ervaren de informatie die zij van het pensioenfonds ontvangen als eerlijk en duidelijk.
- Kennis: De deelnemer kent de belangrijkste basisprincipes van pensioen.
- Ik leg samen met mijn werkgever geld in voor mijn pensioen.
 - Het geld wordt belegd.

- Het kapitaal dat zo ontstaat wordt op het moment dat ik mijn pensioen laat ingaan omgezet in een pensioen (in de nieuwe regeling).
 - Mijn pensioenfonds maakt steeds een inschatting van mijn pensioen. De deelnemer weet dat informatie over de (nieuwe) regeling op de website van het fonds te vinden is.
- De deelnemer weet dat hij of zij bij vragen contact op kan nemen.

Gedrag: De deelnemer volgt zijn of haar pensioen (in welke richting beweegt het verwachte pensioen).
De deelnemer maakt passende keuzes.

We hebben hier de kern van pensioencommunicatie te pakken. Deze doelen zijn vrij universeel en door bijna ieder pensioenfonds te gebruiken. Het ideaal is dat alle uitingen bijdragen aan het realiseren van deze algemene doelen of er in ieder geval geen afbreuk aan doen. De doelen lijken misschien weinig ambitieus of eenvoudig, maar ze zijn lastig te bereiken. Een substantieel deel van de deelnemers weet bijvoorbeeld niet dat men zelf kan bepalen wanneer het pensioen ingaat. Dit brengt weer inactief gedrag met zich mee ('ik kan er toch niets aan doen, mijn pensioen gaat automatisch in') en soms boosheid ('waarom moet ik doorwerken tot ik 68 jaar ben?'). Het inzicht dat we snel te ambitieus zijn qua kennisdoelen en we ons moeten richten op de basis en actief gedrag wordt breed gedeeld door communicatiespecialisten in de pensioensector.

Advies 2 *Formuleer een beperkt aantal communicatiedoelen per periode en per doelgroep. Maak ze specifiek en formuleer ze vanuit het perspectief van de doelgroep. Wees realistisch en relateer ze – voor zover mogelijk – aan de algemene communicatiedoelen van het pensioenfonds. Communicatie over de toedeling van het vermogen is geen geïsoleerd onderwerp, maar maakt onderdeel uit van de totale communicatie.*

De vraag die we uit het voorgaande kunnen destilleren is: hoe kunnen we zodanig communiceren over het pensioen in de huidige en nieuwe regeling, dat we bijdragen aan de algemene doelen? Zijn er punten waarop we spanning zien met de wettelijke verplichtingen?

We gaan hierna in op de mogelijkheden en onmogelijkheden bij het maken van berekeningen en de communicatieve aspecten rondom deze berekeningen. We relateren deze aspecten aan de doelen zoals hiervoor beschreven. Helpen ze mensen

een beeld te vormen van hun eigen situatie? Dragen ze bij aan basaal begrip van pensioen? En ervaren mensen de communicatie als eerlijk en begrijpelijk?

Transparant communiceren

De wet stelt dat informatie transparant moet zijn. We zien dit niet als een doel, maar als een randvoorwaarde waaraan de communicatie moet voldoen.

Transparant zijn betekent niet 'actief alle informatie vertrekken'. Allereerst is het onmogelijk om 'alles' te vertellen. Wie een uiting opstelt, maakt per definitie een selectie. Daarnaast bevat een uiting snel te veel informatie.⁸ Er is dan sprake van informatie-overload. Informatie-overload leidt tot stress, negeren van de informatie of snel scannen en interpretatie op basis van aannames.⁹ Het is belangrijk om te kijken naar het hoofddoel van de uiting en de kenmerken van ontvangers (wat kunnen zij begrijpen, wat is het referentiekader?) en de uiting hierop af te stemmen. Vaak betekent dit gelaagde communicatie, waarbij verwezen wordt naar verdiepende informatie online of de mogelijkheid om contact op te nemen voor een nadere uitleg of toelichting. Voor deelnemers die geïnteresseerd zijn en meer willen weten, moet duidelijk zijn hoe het proces verloopt, wie welke besluiten heeft genomen en aannames heeft gedaan en wat de argumenten waren voor de uiteindelijke keuzes.

Wij denken dat deelnemers de besluitvorming vaak als black box ervaren en niet begrijpen wie waarover gaat. Als deelnemers kunnen zien hoe zij vertegenwoordigd zijn en welke invloed zij hebben, kan dit het gevoel van procedurele rechtvaardigheid versterken. En hoewel het niet gebruikelijk is, denken wij dat het cruciaal is dat de uiteindelijke toedeling van het vermogen na te (laten) rekenen is door geïnteresseerde deelnemers gegeven het transitieplan. Voor het vertrouwen moeten pensioenfondsen kunnen laten zien dat is uitgevoerd wat is afgesproken. Een belanghebbende kan dan zelf bepalen of en hoe eerlijk en evenwichtig de transitie verlopen is.

Advies 3 *Voor deelnemers die geïnteresseerd zijn, moet duidelijk zijn hoe het proces verloopt, op basis van welke principes, wie welke besluiten heeft genomen en aannames heeft gedaan en wat de argumenten waren voor de uiteindelijke keuzes. Stel deze informatie beschikbaar en communiceer deze eventueel actief aan geïnteresseerden. Zorg dat de uiteindelijke toedeling van het vermogen na te (laten) rekenen is door geïnteresseerde deelnemers gegeven het transitieplan.*

8 Miller, G. A. (1956).

9 Bawden, D., & Robinson, L. (2020).

Vertrouwen is achterliggend doel

Een deel van de belanghebbenden heeft weinig vertrouwen in het pensioenfonds en pensioen. Wantrouwen is een onwenselijke houding, omdat dit een actieve en betrokken houding ten aanzien van het eigen pensioen in de weg staat. Vertrouwen (en wantrouwen) is een resultaat van ervaringen binnen en buiten de pensioensector, rechtstreeks en indirect, via verhalen in de media en ervaringen van anderen. Het vergroten van vertrouwen is geen communicatiedoel op zich. Het is wel een achterliggend doel, waaraan een pensioenfonds met alle uitingen, contactmomenten en alle aspecten van de dienstverlening kan bijdragen. Een duidelijke brief of een vriendelijke medewerker die helder antwoord geeft op een vraag draagt bij aan vertrouwen. Een gedetailleerde berekening, die later 'herzien' wordt (en lager uitvalt), doet naar verwachting afbreuk aan vertrouwen.

Om dezelfde reden zien wij 'het creëren van draagvlak voor de transitie' ook niet als een doel van pensioencommunicatie. Draagvlak ontstaat (of blijft achterwege) door het geheel van de pensioenuitvoering en de context waarin belanghebbenden de informatie die zij ontvangen plaatsen.

5. Een samenhangende aanpak

We zien een aantal uitdagingen als we naar de communicatie over de toedeling van het vermogen kijken in de verschillende periodes. We gaan achtereenvolgens in op drie wettelijk verplichte elementen die een pensioenfonds moet communiceren voorafgaand aan de transitie:

- de uitleg van en verantwoording over de gemaakte keuzes
- de cijfermatige berekeningen
- een uitleg van de verschillen in het pensioen voor en na de transitie

5.1 De uitleg van en verantwoording over de gemaakte keuzes

De MvT geeft als verduidelijking bij artikel 150j van de Wtp aan dat de deelnemers, gewezen deelnemers en pensioengerechtigden (in ieder geval) geïnformeerd moeten worden over de veranderingen op het moment dat het implementatieplan bij de toezichthouder is ingediend.

MvT: 'Op het eerste moment [het inleveren van het implementatieplan – *red.*] gaat het om algemene informatie over de aanstaande wijzigingen, dan wel dat er gebruik zal worden gemaakt van het overgangsrecht om progressieve premies te blijven hanteren.'

De keuzes die sociale partners maken, kunnen op twee niveaus beschreven worden: 1) op het concrete niveau, dat implementeerbaar is. En 2) op het niveau van onderliggende principes; de uitgangspunten voor de concrete regels. Een voorbeeld van een principe is dat het effect van de transitie voor alle doelgroepen zoveel mogelijk gelijk moet zijn; bepaalde groepen mogen dan niet onevenredig veel worden bevoordeeld of benadeeld.

Belangrijk is de principes of uitgangspunten zó te kiezen dat de keuzes evenwichtig zijn in een veranderende wereld. Bepaalde maatregelen zullen conditioneel zijn. Voor het beoordelen van de effecten van bepaalde principes en maatregelen laten sociale partners nettoprofijs en pensioenverwachtingen berekenen voor maatmensen. Het conditionele karakter van bepaalde maatregelen is echter niet zichtbaar bij de uitkomst van deze berekeningen. We lichten dit toe: de berekeningen worden gemaakt op basis van de actuele dekkingsgraad en de actuele scenarioset. Dit staat het beoordelen van de effecten van conditionele maatregelen in de weg. Stel, sociale partners hanteren het principe dat compensatie van bepaalde doelgroepen in verband met het afschaffen van de doorsneesystematiek belangrijker is dan het toekennen van achterstallige indexatie. Dan willen zij zien wat het nettoprofijs is voor

de verschillende deelnemersgroepen in verschillende scenario's. Sociale partners zien het effect van hun principe echter niet terug bij de uitkomsten van de nettoprofijsberekening als er uitsluitend gerekend wordt met de actuele dekkingsgraad en niet met een hogere of lagere dekkingsgraad of een hogere of lagere rentestand.

Een conceptuele (en juridische) vraag is dus: op welk moment moet de transitie evenwichtig zijn? Op het moment van de berekening en besluitvorming? Of bij de daadwerkelijke waardeoverdracht? In appendix D staat een toelichting op maatmensberekeningen en, in het bijzonder, op berekeningen van nettoprofijs en pensioenverwachtingen.

Twee voorbeelden¹⁰ van hoe een pensioenfonds principes zou kunnen communiceren

Stel dat sociale partners op 1 januari 2026 hebben besloten om op 1 januari 2027 de nieuwe regeling in te voeren. Het pensioenfonds wil de belanghebbenden op 1 juli 2026 een eerste berekening sturen. In de regeling die tot dan toe geldt, is de afspraak:

- Bij een dekkingsgraad onder de 105 procent worden de pensioenen direct verlaagd. Alle pensioenen worden op gelijke wijze naar rato verlaagd tot de dekkingsgraad 105 procent is.
- Is de dekkingsgraad 105 tot 115 procent, dan volgt geen actie.
- Is de dekkingsgraad meer dan 115 procent, dan worden alle pensioenen op gelijke wijze verhoogd tot de dekkingsgraad 115 procent is.

Voorbeeld 1

Sociale partners kiezen ervoor om het invaren als volgt uit te voeren:

- *Er komt geen financiële compensatie voor het afschaffen van de doorsneesystematiek of gemiste indexaties.*
- *Op 1 januari 2027 past het pensioenfonds de standaardregel toe, zonder spreiding. Dat betekent dat de actieve deelnemers een aanspraak krijgen op de voorziening die er voor hen was in de oude regeling vermenigvuldigd met de dekkingsgraad.*
- *Voor pensioengerechtigden geldt hetzelfde, met het projectierendement op basis van de rentetermijnstructuur. Dat betekent dat de eerste uitkering in 2027 gelijk is aan de laatste uitkering in 2026 vermenigvuldigd met de dekkingsgraad.*

¹⁰ Deze voorbeelden zijn illustratief, niet noodzakelijk realistisch. Daadwerkelijke (huidige en nieuwe) regelingen zijn complexer.

Het onderliggende principe is: iedereen moet er, voor wat betreft de bestaande aanspraken, in goede tijden evenveel op vooruitgaan en als het tegenzit evenveel op achteruitgaan.

Voorbeeld 2

Een alternatieve wijze om het invaren vorm te geven is de volgende:

- Op 31 december 2026 worden, als de dekkingsgraad boven de 110 procent is, de aanspraken van gepensioneerden verhoogd met 5 procent.*
- Is de dekkingsgraad vervolgens nog steeds boven de 110 procent? Dan wordt 5 procent van het vermogen aangewend voor een compensatiedepot voor de afschaffing van de doorsneesystematiek.*
- Vervolgens wordt toedeling toegepast volgens Voorbeeld 1.*

Het onderliggende principe bij deze alternatieve toedeling van vermogen is dat sociale partners het compenseren van indexatieachterstand bij gepensioneerden belangrijker vinden dan het compenseren van de afschaffing van de doorsneesystematiek.

We verwachten dat de volledige afweging te technisch is voor veel mensen. Daarnaast zijn, zoals gezegd, verschillende wijzigingen of acties conditioneel. Een volledige beschrijving van deze condities en uitwerking zou tot informatie-overload leiden.

De principes moeten begrijpelijk zijn voor deelnemers. De principes zijn – zeker in periode 3 en 4 – beter bruikbaar voor communicatie dan de concrete uitwerking in termen van (conditionele) maatregelen. De principes geven aan wat leidend is bij het maken van keuzes. Onze aanbeveling is om goed over de gelaagdheid van deze informatie na te denken, waarbij wij de principes als relevante informatie voor de eerste laag beschouwen en (daaruit volgende) gedetailleerde informatie over de (conditionele) maatregelen geschikt zijn voor diepere lagen. Het fonds kan geïnteresseerde deelnemers eventueel actief voorzien van detailinformatie. Alle detailinformatie is hoe dan ook opgenomen in het transitieplan dat een pensioenfonds verplicht online beschikbaar moet stellen.

Advies 4 *Betrek communicatiedeskundigen in een vroeg stadium bij de financiële en juridische besluitvorming over de transitie. Een financieel of juridisch evenwichtig vormgegeven transitie die niet uit te leggen is, zal niet als evenwichtig ervaren worden.*

Advies 5 *Denk na over de principes die leidend zijn voor de keuzes met betrekking tot de toedeling van vermogen door sociale partners en zorg ervoor dat deze principes zo zijn gekozen, dat ze richting geven in uiteenlopende (economische) situaties. Zo krijgt het transitieplan een robuuste basis en blijven de principes bruikbaar voor uitleg en concreet beleid als de dekingsgraad of de situatie op financiële markten¹¹ verandert.*

Stel de principes op in eenvoudige en begrijpelijke bewoordingen. De principes zijn niet alleen belangrijk voor het vaststellen van de regeling, maar kunnen ook gebruikt worden in de communicatie over de keuzes. De principes hoeven niet (allemaal) actief gecommuniceerd te worden. Ze moeten wel goed vindbaar zijn.

Volgens de MvT moet een pensioenfonds de deelnemers algemene informatie geven over de wijzigingen op het moment dat het implementatieplan wordt ingediend bij de AFM. Uitgangspunten die onder alle omstandigheden gelden, zijn op dat moment geschikter voor actieve communicatie dan een exacte beschrijving van conditionele maatregelen. Feitelijke informatie over de regeling en de overgangsmatregelen kan bijvoorbeeld online geplaatst worden.

Advies 6 *Een ogenschijnlijk overbodig, maar toch belangrijk advies: pas de principes daadwerkelijk toe. Zorg ervoor dat alle maatregelen, concrete toedelingsregels voor vermogens en de uitvoering in lijn zijn met de uitgangspunten die zijn opgesteld. Laat dit extern toetsen.*

5.2 De berekeningen

Artikel 150j van de Wtp lid 2 en de lagere regelgeving (zie appendix B) geven aan wat er gecommuniceerd moet worden over de berekening van het pensioen voor en na de transitie. De Wtp beschrijft dat wat getoond moet worden indirect, namelijk als een

¹¹ In het huidige uitkeringsstelsel is de dekingsgraad een enkelvoudige financiële grootte die de financiële situatie van het fonds samenvat. Dat betekent dat over het algemeen indexatie- en kortingsstaffels gebaseerd zijn op de dekingsgraad. Bij de transitie is de situatie echter complexer. Zowel nettoprofijsberekeningen als de inschatting van toekomstige pensioenuitkeringen hangen niet alleen af van de dekingsgraad, maar ook van, bijvoorbeeld, de rentestand en de hoogte van de inflatie. Concreet: als de dekingsgraad van een fonds daalt door dalende aandelenkoersen zal dat een ander effect hebben op nettoprofijsberekeningen en pensioeninschatting dan eenzelfde daling van de dekingsgraad die veroorzaakt wordt door een dalende rente.

onderdeel van het communicatieplan rondom de transitie. De MvT (ook opgenomen in appendix B) bevat aanvullende informatie op de wettelijke verplichtingen.

Samengevat komen de verplichtingen neer op het volgende:

- a. Actieve en gewezen deelnemers moeten een berekening ontvangen van het 'reglementair te bereiken pensioen' in de huidige en nieuwe regeling. Gewezen partners ontvangen een overzicht van de aanspraken waar zij recht op hebben in de huidige en nieuwe regeling. Pensioengerechtigden krijgen een berekening van de uitkering in de huidige en nieuwe regeling. De berekeningen betreffen een (verwachte) uitkering.
- b. De effecten van wel of niet invaren en alle andere beleidskeuzes moeten zijn verwerkt in de berekeningen.
- c. Deze informatie moet aan actieve en gewezen deelnemers ook in scenario's getoond worden met behulp van de navigatiemetafoor.
- d. Actieve en gewezen deelnemers moeten inzicht krijgen in de ontwikkeling van het verwachte pensioen ná ingang op de richtleeftijd, met behulp van de navigatiemetafoor.
- e. Als er afspraken zijn gemaakt over compensatie¹² in de vorm van het toedelen van extra vermogen aan deelnemers, moet dit ook inzichtelijk worden gemaakt.

De navigatiemetafoor bevat op dit moment (voor de transitie) vier bedragen.

Onderaan staat momenteel het opgebouwde pensioen in nominale termen ('de aanspraak'). Dit is het startpunt in de metafoor. De deelnemer zou dit pensioen krijgen als in de toekomst geen pensioen meer wordt opgebouwd en de pensioenaanspraak niet geïndexeerd of verlaagd wordt.

Daarnaast geeft de navigatiemetafoor op dit moment projecties volgens de zogenaamde Uniforme Reken Methodiek (URM). Dit is het eindpunt in de metafoor. De bedragen boven aan de pijlen tonen een inschatting van de uitkeringen in euro's van nu (dus in reële termen) die de deelnemer krijgt bij goede, gemiddelde en slechte toekomstige ontwikkelingen op financiële markten. De bedragen worden berekend onder de veronderstelling dat er geen wijzigingen zijn aan de kant van de deelnemer: de deelnemer blijft werken tot die de reglementaire pensioenleeftijd bereikt, met dezelfde deeltijdfactor, tegen hetzelfde salaris, etc.

12 Merk op dat in de Wtp de term 'compensatie' uitsluitend verwijst naar compensatie voor het afschaffen van de doorsneesystematiek. De effecten van het afschaffen van, bijvoorbeeld, premiedemping of inhaalindexatie mogen niet 'gecompenseerd' worden met een compensatie-depot.

Figuur 1. Een voorbeeld van de navigatiemetafoor

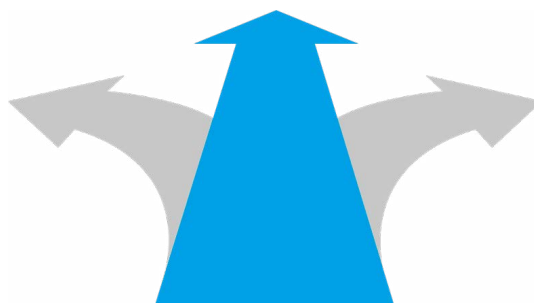
Onze interpretatie van de verplichting is dat actieve en gewezen deelnemers in de communicatie over de toedeling van vermogens drie navigatiemetaforen te zien krijgen, zoals in de voorbeelden hieronder:

Verwacht eindresultaat in de huidige regeling

€ 804 bruto per maand

als u uw pensioen laat ingaan op uw 68e

Als het tegenzit:
€ 571
bruto per maand

Als het meezit:
€ 844
bruto per maand

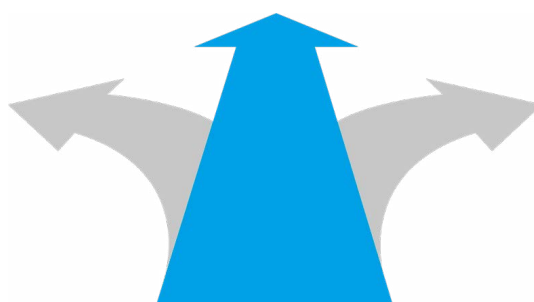
U heeft opgebouwd:
€ 358 bruto per maand

Verwacht eindresultaat in de nieuwe regeling

€ 836 bruto per maand

als u uw pensioen laat ingaan op uw 68e

Als het tegenzit:
€ 585
bruto per maand

Als het meezit:
€ 1.673
bruto per maand

Uw pensioen op 30 juni 2023
€ 365 bruto per maand

Hoe ontwikkelt uw pensioen zich nadat het is ingegaan?

Verwacht pensioen op uw 78e in de nieuwe regeling

€ 887 bruto per maand

als u uw pensioen laat ingaan op uw 68e

Als het tegenzit:
€ 786
bruto per maand

Als het meezit:
€ 962
bruto per maand

Als u uw pensioen laat ingaan op uw 68e ontvangt u
naar verwachting **€ 836** bruto per maand

Tabel 1. *Verplicht gebruik van navigatiemetaforen in communicatie over de transitie*

	Actieve deelnemers	Gewezen deelnemers
Prognose in <i>huidige</i> regeling	Inschatting pensioen in de huidige regeling op richtleeftijd.	Inschatting pensioen in de huidige regeling op richtleeftijd.
Weergave A	De bedragen bovenaan tonen het pensioen in verschillende scenario's en het effect van inflatie.	De bedragen bovenaan tonen het effect van inflatie en mogelijke verhogingen en verlagingen op de huidige opbouw in verschillende scenario's. Voor gewezen deelnemers is het bedrag bovenaan de navigatiemetafoor daardoor meestal lager dan onderaan.
Prognose in <i>nieuwe</i> regeling	Inschatting pensioen in de nieuwe regeling op richtleeftijd.	Inschatting pensioen in de nieuwe regeling op richtleeftijd.
Weergave B	De bedragen bovenaan tonen een inschatting van het pensioen op basis van de aangroei van het kapitaal in verschillende scenario's en het effect van inflatie.	De bedragen bovenaan tonen een inschatting van het pensioen op basis van de ontwikkeling van het kapitaal (zonder inleg) in verschillende scenario's en het effect van inflatie. Voor gewezen deelnemers is het bedrag bovenaan daardoor meestal lager dan onderaan.
Prognose in <i>nieuwe</i> regeling	Inschatting pensioen X jaar na richtleeftijd.	Inschatting pensioen X jaar na richtleeftijd.
Weergave C	De bedragen bovenaan tonen het effect van inflatie en de mogelijke ontwikkeling van het kapitaal vanuit het middelste scenario in Weergave B.	De bedragen bovenaan tonen het effect van inflatie en de mogelijke ontwikkeling van het kapitaal vanuit het middelste scenario in Weergave B.

- In het midden bovenaan staat het verwachte pensioen. Dit is de mediaan van de scenarioberekeningen. De kans dat een deelnemer daadwerkelijk dit bedrag ontvangt is 0. Op basis van de aannames is er 50 procent kans dat de deelnemer minder dan dit bedrag ontvangt en 50 procent kans dat deze meer ontvangt.
- Links staat het pessimistische scenario (er is 5 procent kans dat de deelnemer minder dan dit bedrag ontvangt).
- Recht staat het optimistische scenario (er is 5 procent kans dat de deelnemer meer dan dit bedrag ontvangt).

Met betrekking tot weergave C: de wet geeft niet aan op welke leeftijd het pensioen ná ingang zou moeten worden berekend. Op dit moment toont de website

mijnpensioenoverzicht.nl aan pensioengerechtigden een prognose van het pensioen tien jaar na de peildatum. Een 82-jarige ziet dus het verwachte pensioen op 92-jarige leeftijd.

De MvT stelt dat ook ex-partners worden geïnformeerd over het pensioen dat zij kunnen verwachten voor en na de transitie met de navigatiemetafoor. Het is niet duidelijk of dit gaat over i) het verevend ouderdomspensioen (het deel van het 'eigen pensioen' van de deelnemer dat uitgekeerd wordt aan de ex-partner vanaf het moment dat de deelnemer het pensioen laat ingaan), ii) het bijzonder partnerpensioen dat uitgekeerd wordt na het overlijden van de deelnemer of iii) het geconverteerd pensioen (waarbij een eigen aanspraak ontstaat op pensioen voor de ex-partner). De doelgroep 'gewezen partners' wordt niet in de wet genoemd bij de groepen waarvoor het pensioen in scenario's berekend moet worden. Niet duidelijk is of dit een extra doelgroep is, of dat dit een foutje is in de tekst.

We becommentariëren eerst de wettelijke verplichtingen als gegeven in paragraaf 5.2.1 en beschrijven daarna onze visie op communicatie over het pensioen vanuit een ander perspectief: welk doel zou een berekening kunnen dienen en welke vorm is dan het meest passend? Deze visie staat in 5.3.

5.2.1 Communicatie over het pensioen met de wet als uitgangspunt

Een peildatum versus een projectiedatum

Artikel 150j van de Wtp (zie appendix B) lid 3 stelt dat de informatie die beschreven staat in lid 2 verstrekt moet worden vóór de daadwerkelijke overgang op de nieuwe pensioenregeling (lid 3 noemt het moment dat beschreven staat in Art 220i lid 2 als moment waarvoor de informatie verstrekt moet zijn; dit is het moment van de transitie).

In artikel 46a lid 1c van de lagere regelgeving staat dat de informatie onder andere de peildatum moet bevatten.

De vraag is nu: wat betekent 'peildatum'? We zoomen in op deze term. Het pensioenfonds baseert de berekeningen op de gegevens die bekend zijn in de administratie, de economische omstandigheden, de rekenfactoren en de regeling op een bepaalde datum. Deze datum is de peildatum. Per definitie kan er geen sprake zijn van een peildatum in de toekomst. Op dat punt is de wettekst volgens ons niet correct. Zoals de wet het stelt, is er sprake van een projectiedatum.

Dan de vraag: wanneer kan en moet de informatie verstrekt worden?

De MvT beschrijft dat deelnemers, gewezen deelnemers, gewezen partners en pensioengerechtigden in ieder geval algemene informatie krijgen over de wijzigingen op

het moment dat het implementatieplan bij de toezichthouder is ingediend. Daarna – en dit is ook vastgelegd in de wet – krijgen alle deelnemers, gewezen deelnemers, gewezen partners en pensioengerechtigden een zo nauwkeurig mogelijke prognose van het pensioen op peildatum (=projectiedatum) in de huidige regeling en de nieuwe regeling. De wet stelt ook verplicht dat de vier doelgroepen na de transitie een definitieve berekening ontvangen.

De wet beschrijft de berekening vooraf als 'een zo nauwkeurig mogelijke prognose'. Deze berekening is echter een stapeling van aannames, waardoor de waarde van de berekening ter discussie kan worden gesteld. Het gaat namelijk niet alleen om het doortrekken van een lijn (inleg + verwacht rendement), maar ook om een aanname met betrekking tot het herverdelen van het kapitaal (inclusief maatregelen als een inhaalindexatie en/of een compensatie aan specifieke groepen). De toedeling van het kapitaal is een eenmalige actie die afhankelijk is van de economische situatie op de transitiedatum en die van (mogelijk grote) invloed is op de hoogte van het uiteindelijke pensioen.

In de tijd tussen het opstellen van de prognose vooraf en de transitie kunnen omstandigheden wijzigen en tot andere uitkomsten leiden. De inschatting van het pensioen kan – afgezien door wijzigingen in de regeling – anders uitvallen door veranderingen in:

- de financiële omstandigheden van het fonds, zoals de dekkingsgraad of het collectieve vermogen
- toegekende verhogingen of verlagingen.
- rekenfactoren zoals de URM-set, tafels voor de levensverwachting, leeftijdscorrecties voor partnerpensioen, tarieven voor kosten
- overige wijzigingen in de wetgeving zoals het (tijdelijk) verlagen van de indexatiegrenzen
- belastingtarieven en overige fiscale regelingen
- individuele kenmerken zoals salaris, deeltijdfactor, burgerlijke staat
- correcties met terugwerkende kracht die na de eerste berekening bekend en verwerkt zijn; denk aan aanpassingen die een werkgever doorgeeft met betrekking tot het salaris of de opgave van overwerkuren

Het communiceren van (ingrijpende) maatregelen als een compensatie of indexatie gebeurt op dit moment alleen als 100 procent zeker is dat deze maatregel daadwerkelijk genomen wordt. Het lijkt meer voor de hand te liggen om een berekening te maken met een peildatum in het verleden ('als we op deze datum over zouden zijn gegaan, dan ...'). Deze datum kan bijvoorbeeld een aantal maanden voor de transitie

liggen. In dat geval berekent een fonds dus de URM-scenario's op basis van de stand van zaken op één datum in twee situaties: 1) de actuele situatie in de huidige regeling en 2) alsof de nieuwe regeling op dat moment zojuist van kracht zou zijn. Het implementatieplan zou dan uitgevoerd zijn op basis van de economische situatie op dat moment. Er is dus geen sprake van 'voor' en 'na', maar een 'werkelijke situatie' en 'alsof'. Het is ook aan te bevelen die aan de hand van een fijnmazige set maatregelen te doen, waarbij de set nauw aansluit bij de verschillende combinaties van kenmerken van alle deelnemersgroepen in plaats van een persoonlijke berekening. Zo is duidelijker dat het een eerste indicatie is en dat nog niet bekend is hoe de transitie precies gaat verlopen.

Gebeurt dit niet en wordt een 'overzicht voor en na' verstuurd, dan kan het verwarrend zijn dat deze deelnemer daarna nog tweemaal een berekening ontvangt (de wettelijk verplichte definitieve berekening en het pensioenoverzicht) met dezelfde peildata en mogelijk andere bedragen. De uitleg dat de prognose is veranderd, is naar verwachting nog wel te geven. Dat 'de situatie nu' (onderaan in de navigatiemetafoor), verschillend is op dezelfde peildatum is moeilijk te communiceren en kan tot wantrouwen leiden.

Het gebruik van de navigatiemetafoor

Het gebruik van de navigatiemetafoor in alle weergaven zoals genoemd in Tabel 1 levert een aantal opmerkingen en vragen op.

Allereerst willen we opmerken dat een overzicht met een te bereiken pensioen 'voor' en 'na' plus drie navigatiemetaforen met elk vier bedragen in onze optiek te veel informatie bevat. Het risico van deze verplichting is dat mensen de weg kwijtraken. Later in dit stuk benoemen we mogelijke alternatieve manieren van communicatie.

Een eerste vraag luidt: vanuit welk punt start de navigatiemetafoor in weergave B (de nieuwe situatie)? Voor de bestaande uitkeringsovereenkomsten is dat de opgebouwde aanspraak (zonder toekomstige opbouw en indexatie of kortingen). Voor de nieuwe pensioencontracten is de aanspraak echter een kapitaal. Dit is geen zinvolle grootte om onderaan in de navigatiemetafoor te tonen. We kunnen echter voor uitkeringsovereenkomsten de bestaande aanspraak interpreteren als het pensioen dat iemand zou ontvangen als diegene op dat moment de richtleeftijd zou hebben bereikt. Die analogie kan doorgetrokken worden naar de nieuwe premiereregelingen. In dat geval start de navigatiemetafoor dus onderaan met de pensioenuitkering die een nieuw gepensioneerde zou krijgen op basis van het beschikbare kapitaal.

- Advies 7** *Gebruik voor de berekening van het startpunt van de navigatiemetafoor voor het nieuwe contract de pensioenuitkering die zou ontstaan als op de peildatum met het beschikbare kapitaal een uitkering voor een nieuw gepensioneerd zou worden bepaald.*
- Advies 8** *Het is onduidelijk wat in de context van de nieuwe premiereregelingen bedoeld wordt met 'reglementair te bereiken pensioen'. Er is immers tijdens de opbouwfase alleen sprake van een kapitaal dat onderhevig is aan ontwikkelingen op financiële markten. We stellen voor om deze formulering aan te passen of nadere duiding in lagere regelgeving te geven.*
- Advies 9** *De wet stelt dat de inschatting gemaakt moeten worden van het reglementair te bereiken pensioen. In de huidige regelingen is dit het pensioen dat iemand – zoals het er op peildatum naar uitziet – bereikt als de deelnemer tot de pensioenrichtleeftijd (ook wel 'reglementaire pensioenleeftijd') doorwerkt, tegen hetzelfde salaris en binnen dezelfde regeling.*
- De fiscale pensioenrichtleeftijd is momenteel 68 jaar. Verschillende regelingen hebben een lagere reglementaire leeftijd dan 68 jaar, met een lager opbouwpercentage. Weinig deelnemers werken door na de AOW-leeftijd. Een berekening van het pensioen op een hogere leeftijd is daarom niet zo betekenisvol.*
- Een tweede 'probleem' van het rekenen met reglementaire leeftijden is dat het overzichten moeilijk vergelijkbaar en optelbaar maakt, omdat richtleeftijden verschillen. We stellen daarom voor de inschatting van het pensioen dat men zou ontvangen vóór en ná de transitie te berekenen op de persoonlijke AOW-leeftijd als deze bekend is. Is de persoonlijke AOW-leeftijd nog niet bekend, dan kan gerekend worden met de AOW-leeftijd van het 'jongste cohort' waarvoor de AOW-leeftijd wel wettelijk is vastgelegd (met de opmerking dat deze leeftijd nog kan opschuiven). Dit sluit beter aan bij de beleving van de meeste mensen en maakt alle berekeningen vergelijkbaar en optelbaar.*

In artikel 150j wordt niet gesproken over het toebedeelde vermogen aan de deelnemer. Het ligt echter voor de hand in periode 5 informatie beschikbaar te stellen over het kapitaal. Dit kan bijvoorbeeld online. Hierbij is relevant dat Artikel 150o in de derde Nota van Wijziging ondergrenzen geeft aan het vermogen dat aan deelnemers toebedeeld moet worden.

Advies 10 *Focus bij alle communicatie op de pensioenuitkeringen en geef informatie over het vermogen pas in een tweede laag. Stel zo snel mogelijk na de daadwerkelijke transitie, aan alle deelnemers en gewezen deelnemers, informatie beschikbaar over de (ingeschatte) uitkering op basis van het toebedeelde startvermogen en ook op basis van de wettelijke ondergrens op dat vermogen. Doe dit bijvoorbeeld online als dat wettelijk is toegestaan (bij deelnemers die niet expliciet voorkeur post hebben aangegeven) en zodanig dat iemand de ontwikkeling van het kapitaal kan volgen.*

5.3 Communicatie over het pensioen vanuit het perspectief van de deelnemer

We nemen de vrijheid om het onderwerp vanuit een ander perspectief te bekijken. Wat kan het doel zijn van het verstrekken van een berekening van het pensioen voorafgaand aan de transitie?

Het actief verstrekken van detailinformatie over bepaalde maatregelen en effecten van deze maatregelen vooraf lijkt niet zinvol: het gaat om 'als-dan-scenario's'. We denken eerder aan een eenvoudige berekening aan de hand van maatmensen, waarbij uitgelegd wordt wat de algemene principes zijn van de nieuwe regeling en dat het pensioenfonds, zodra dat mogelijk is, laat zien wat het verwachte pensioen en de risico's zijn in de nieuwe regeling. Verwijs daarbij naar een eenvoudige verwoording van de algemene principes die leidend waren voor de nieuwe regeling. Een mogelijk principe is bijvoorbeeld dat de pensioenuitkering aan gepensioneerden zo stabiel mogelijk is. Of dat het verwachte pensioen voor iedereen zoveel mogelijk met hetzelfde percentage wijzigt.

Als een persoonlijke berekening niet mogelijk is, lijkt het gebruik van maatmensen een goed alternatief, omdat dit al snel ingezet kan worden als communicatie-instrument en redelijk eenvoudig periodiek bijgewerkt kan worden. Na de transitie duurt het mogelijk enige tijd voor een pensioenfonds een definitieve berekening kan maken. De set maatmensen kan daarentegen snel bijgewerkt worden, zodat deelnemers kunnen zien welke maatregelen daadwerkelijk worden genomen.

De set maatmensen dient uiteraard zo verfijnd te zijn, dat deelnemers in vrijwel alle gevallen een maatmens kunnen vinden die aansluit bij hun persoonlijke situatie. Ook moet een pensioenfonds de communicatie zo inrichten dat een deelnemer makkelijk de meest passende maatmens kan vinden.

Een laatste argument voor het gebruik van maatmensen is een praktische: meerdere uitvoerders stappen over op een nieuw administratiesysteem. Momenteel zijn de voorbereidingen voor de overstap al in volle gang. Toch is het de vraag of tijdig berekeningen kunnen worden gemaakt die de situatie 'na' laten zien. Hoe dan ook

vormt de verplichting om op persoonlijk niveau berekeningen te maken voor alle deelnemers, gewezen deelnemers, pensioengerechtigden en gewezen partners een zware belasting voor organisaties. Er is geen bestaand proces dat hiervoor gebruikt kan worden en de berekening bevat nieuwe variabelen (denk aan de prognose van het pensioen na ingang). En dit juist in een periode waarin het belangrijk is te focussen op een soepele en foutloze transitie. Naar verwachting draagt communicatie over het verwachte pensioen aan de hand van maatmensen beter bij aan een indruk van het pensioen in de nieuwe regeling en het besef dat de uiteindelijke berekening van de herverdeling van het kapitaal anders kan uitvallen.

Advies 11 *De berekening van de verwachte ontwikkeling van de pensioenuitkering na ingang is in onze optiek niet relevant en betekenisvol voor jongere deelnemers. We stellen voor deze informatie niet aan te bieden aan deelnemers jonger dan 50 jaar.*

Advies 12 *Werk, voorafgaand aan de transitie, met een fijnmazige set maatmensen in plaats van persoonlijke berekeningen waarbij gerekend wordt met één peildatum die in het verleden ligt. De berekeningen op deze datum tonen het 'nu' (het opgebouwde pensioen + de verwachting op dat moment) en het 'alsof' (het pensioen alsof die datum de eerste dag van de nieuwe regeling was + de verwachting).*

Met betrekking tot het tonen van de ontwikkeling van het verwachte pensioen ná ingang willen we nog een aantal opmerkingen maken:

Ten eerste: op dit moment toont de website mijnpensioenoverzicht.nl een tienjaarsprognose aan pensioengerechtigden. We merken op dat een voorspelling over een periode van tien jaar of korter niet de nadelige effecten van bijvoorbeeld het werken met een projectierendementsopslag zichtbaar maakt. Een projectierendementsopslag leidt tot hogere pensioenen gedurende de eerste helft van de pensioenfase (ongeveer tien jaar), een vergelijkbare uitkering als er niet met een opslag wordt gewerkt na tien jaar en een lagere uitkering in de tweede helft van de pensioenfase. Het gebruik van een horizon van tien jaar voldoet dus niet aan de eis van transparantie of evenwichtige communicatie.

Ten tweede merken we op dat het geven van deze inschatting ook een aantal technische uitdagingen kent. De wet stelt dat de inschatting gebaseerd moet worden op het verwachte pensioen (het middelste scenario) op richtleeftijd (de reglementaire leeftijd). Een dergelijke aanpak laat echter de onzekerheid tot pensioeningang buiten

beschouwing. Het verwachte pensioen is 'slechts' het middelste scenario. Daarnaast zal een uitspraak gedaan moeten worden over het aantal jaren dat de prognose met betrekking tot de ontwikkeling van het pensioen beslaat (zie ook de alinea hiervoor). Hoe langer deze periode is, hoe groter de onzekerheid die zal ontstaan. Het is immers niet duidelijk wat het handelingsperspectief is voor een deelnemer, als deze de onzekerheid te groot vindt. De stapeling van aannames is bij een projectie zo ver in de toekomst dusdanig groot, dat de informatie geen goede basis lijkt voor het regelen van extra voorzieningen.

De wet geeft aan dat de compensatie voor het vervallen van de doorsneepremie-systematiek apart getoond moet worden. Weinig mensen zijn bekend met de doorsneesystematiek of begrijpen het effect van het vervallen van de doorsneesystematiek op het pensioen. Om de compensatie te kunnen duiden zou (ook) deze systematiek uitgelegd moeten worden, waarom hiervan afgestapt is en wat het verwachte effect is op het pensioen. Dit vraagt om grote communicatie-inspanningen, terwijl andere doelen – in onze optiek – meer prioriteit hebben. Daarnaast zijn er meer maatregelen die een compensatie-element in zich hebben. Denk bijvoorbeeld aan inhaalindexaties of premiedemping. We vragen ons af waarom het compenseren van het vervallen van de doorsneesystematiek een uitzonderingspositie zou moeten krijgen.

Advies 13 *Verwerk álle maatregelen samen in de prognose vooraf en toon eventuele compensatie(s) niet als een aparte berekening of een apart bedrag. Geef, als onderdeel van de gehanteerde principes, wel aan of er een compensatie of (inhaal)indexatie is verwerkt in de indicatie. Geef aan waar men gedetailleerde informatie over compensatie(s) en de andere maatregelen kan vinden.*

5.4 Uitleg van de verschillen

In lagere regelgeving (art 46a) staat dat pensioenfondsen bij de prognose vooraf een uitleg moeten geven van het verschil in het verwachte pensioen voor en na de transitie. Na de transitie moet een pensioenfonds bij de definitieve berekening een uitleg geven van het verschil met de eerder afgegeven prognose (Wtp).

Zoals eerder uitgelegd kunnen voorafgaand aan de transitie nog niet de effecten van de daadwerkelijke transitie op het pensioen getoond of uitgelegd worden. Iedere berekening vooraf zal gestoeld zijn op aannames. Pas na de transitie (na periode 4) kunnen deelnemers geïnformeerd worden over de wijze waarop de transitie is verlopen.

Daarnaast stellen we dat het beter is om te werken met één peildatum die gebruikt wordt voor het presenteren van een 'nu en alsof' dan twee projectiedata in de toekomst: de laatste dag van de huidige regeling en de eerste dag van de nieuwe regeling (zie advies 13). We leggen deze vereiste dus uit als een uitleg van de verschillen tussen het 'nu' op de peildatum en 'alsof' de nieuwe regeling op de peildatum van kracht zou zijn, in plaats van 'voor en na de feitelijke transitie'.

Dan komen we bij de vraag wat een 'uitleg' is.

- Een getalsmatige uitleg? (men kan het verschil narekenen)
- Een tekstuele uitleg van de verschillen?
- Een meer generieke uitleg van de factoren die van invloed zijn op het pensioen en verschillen veroorzaken?

Lagere regelgeving schrijft een 'uitleg over verschillen in bedragen voor en na de peildatum' voor. Niet duidelijk is of de uitleg alleen het middelste URM-scenario betreft of alle URM-scenario's. En of deze alle pensioensoorten betreft of alleen het ouderdompensioen. Een uitleg van de verschillen in alle bedragen bij alle pensioensoorten betekent dat er veel zaken moeten worden geduid.

Ook als we de verplichting 'eng' opvatten, namelijk als een uitleg van het verschil tussen het middelste scenario 'oud' en 'nieuw' voor het ouderdompensioen, lijkt het opnemen van een begrijpelijke uitleg zeer moeilijk uit te voeren. Naar verwachting zijn er verschillende maatregelen die al dan niet in combinatie met elkaar worden genomen. Voor bepaalde berekeningen wordt gewerkt met rekenfactoren. Een stapsgewijze berekening, waarbij we elke factor inzichtelijk maken zal naar verwachting voor de meeste deelnemers te moeilijk zijn.

Al met al komen we tot de conclusie dat een talige uitleg en een duiding van de verschillen tussen oud en nieuw niet op maat aangeboden kunnen worden. Elk verschil kan veroorzaakt worden door een stapeling van factoren die in positieve of negatieve zin van invloed zijn op het pensioen. Denk aan het aantal opbouwjaren, inkomen, leeftijd, aanspraken in bepaalde regelingen, wel of niet arbeidsongeschikt zijn, et cetera. Maatregelen kunnen verschillen per doelgroep. Mogelijk kent een pensioenfonds inhaalindexaties toe bij opbouw vanaf een bepaald jaar of zijn er afspraken gemaakt over extra indexaties voor deelnemers die in dienst zijn bij een werkgever die zich recent heeft aangesloten bij een pensioenfonds. We voorzien ook complicaties in de uitleg van de verschillen door het werken met een default-keuze, denk aan de keuze voor een vast of variabel pensioen in de flexibele premiereregeling. Mogelijk hebben deelnemers al een voorkeur doorgegeven of een keuze gemaakt. Met al deze factoren dient dan rekening gehouden te worden en er moet een uitleg

worden opgesteld die samenhangend en verklarend is. Al met al concluderen we dat een uitleg op maat, op persoonlijk niveau, met het oog op de uitvoering niet mogelijk is en vanuit communicatieperspectief niet effectief zal zijn.

We vermoeden dat met 'uitleg' een meer generieke uitleg van de verschillen in de regeling en de maatregelen in algemene zin wordt bedoeld. Deze uitleg kan onderdelen bevatten die specifiek bedoeld zijn voor bepaalde deelnemersgroepen.

Advies 14 *Verwijs deelnemers voor de uitleg in periode 3 naar de beschrijving van de onderliggende principes. Verwijs deelnemers die geïnteresseerd zijn in details met betrekking tot de maatregelen en de conditionele aspecten naar het transitieplan. Verwijs in periode 4 en 5 naar een algemene uitleg van de verschillen tussen de oude en nieuwe regeling en de maatregelen die genomen zijn. Stel deze uitleg in alle periodes op in eenvoudige en begrijpelijke taal. Is deze interpretatie niet te verenigen met de wettelijke verplichting: ga dan in overleg met de wetgever over (lagere) regelgeving die het gebruik van generieke teksten mogelijk maakt.*

6. Inbedding in totale communicatie

De communicatie over de toedeling van het vermogen en de impact op de inschatting van het pensioen staat niet op zichzelf. De communicatie moet aansluiten bij de overige communicatie die een belanghebbende krijgt. Dit is ook de opvatting van de toezichthouder, de AFM. De AFM hecht aan transparantie, ook als het gaat om de gemaakte keuzes. Gelaagd communiceren wordt aanbevolen. Verder vindt de AFM het belangrijk dat er oog is voor de (informatie)behoefte van verschillende doelgroepen. De visie van de AFM op de transitie lijnt daarmee met de adviezen in dit document: zorg dat duidelijk is waarom bepaalde keuzes zijn gemaakt en heb aandacht voor de verschillende doelgroepen.

We willen in dit kader graag afsluiten met een aantal algemene suggesties, die hoe dan ook kunnen worden toegepast en naar verwachting bijdragen aan effectieve communicatie over het pensioen in de nieuwe regeling:

1. Geef bij de procesinformatie vanaf het begin aan – zodra er berekeningen gemaakt kunnen worden – dat de deelnemer geïnformeerd wordt. Benadruk dat het om eerste prognoses gaat en dat een aantal zaken op dat moment nog niet bekend zijn. Sommige beleidsmaatregelen hangen immers af van de financiële situatie op het moment van de transitie.
2. Geef ook aan hoe men de bedragen kan 'lezen' en dat een hoger of lager bedrag na de transitie niet per se betekent dat het pensioen uiteindelijk echt hoger of lager uitvalt. Het is een inschatting op basis van wat we nu weten.
3. Werk aan gedrag: geef aan dat het zinvol is de inschatting te volgen om te zien waar het pensioen heen beweegt. Sommigen denken dat de scenario's dé drie mogelijk uitkomsten zijn en interpreteren de bedragen niet als een *range*. Een periodieke check helpt te begrijpen dat het om een range gaat en het verwachte pensioen niet opeens naar het onderste of bovenste bedrag springt.
4. Tot slot kan het zinvol zijn het mantra 'pensioen wordt onzekerder' los te laten. In debatten lijkt soms de kern van het nieuwe contract dat er onzekerheid komt over het toekomstige pensioen. De nieuwe regelingen draaien in de optiek van veel professionals dan ook vooral om de vraag hoe schokken 'eerlijk' verdeeld moeten worden. Wie beide stelsels naast elkaar zet en in het achterhoofd houdt dat werkgevers vrijwel nooit meer bijstorten als er een tekort is, is die onzekerheid er nu ook al. Dus zowel in het huidige stelsel als in het nieuwe stelsel speelt de situatie op de financiële markten de belangrijkste rol bij de ontwikkeling van pensioenen. Ons advies is niet te focussen op onzekerheid als belangrijk en nieuw element in het nieuwe stelsel.

Appendix A: overzicht mogelijke biases en heuristieken die een rol kunnen spelen

<p>HYPERBOLIC DISCOUNTING/PRESENT BIAS: People put an overly high value on the here and now and an overly low value on the future.</p>
<p>DECISION PARALYSIS: When given too many options, people tend to make the easiest decision, which is often no decision at all.</p>
<p>DEFAULT BIAS: People carry on behaving even when circumstances change.</p>
<p>MENTAL ACCOUNTING: People categorize and treat money differently depending on where it came from and where it is going.</p>
<p>ACTION-GOALS GAP: People don't actually do what they intend to do.</p>
<p>AVAILABILITY BIAS: People tend to focus on what easily comes to mind (often vivid or recent events) and give undue weight to those events.</p>
<p>RECIPROCITY: People often respond to a positive action of gift by providing something in return.</p>
<p>EGO-DEPLETION: Self-control or willpower draws upon a limited pool of mental resources that can be used up.</p>
<p>FRAMING: The way choices are presented changes the way people perceive their value.</p>
<p>PEER EFFECTS: Information on what other people do or approve of doing, to evoke changes in behavior.</p>
<p>RELATIVITY</p> <ul style="list-style-type: none"> - DECOY EFFECT - COMPROMISE EFFECT
<p>POWER OF FREE: People are attracted by the label FREE.</p>
<p>LOSS AVERSION: People prefer avoiding losses to acquiring equivalent gains.</p>
<p>STATUS QUO BIAS: A preference for the current state of affairs.</p>

Appendix B: Relevante wetsartikelen

Artikel 150j Communicatieplan

2. Het communicatieplan bevat in ieder geval de wijze waarop deelnemers, gewezen deelnemers, gewezen partners en pensioengerechtigden, voor zover van toepassing, worden geïnformeerd over:
 - a. de hoogte van het reglementair te bereiken pensioen, de opgebouwde pensioenaanspraken of het pensioenrecht met en zonder wijziging van de pensioenovereenkomst, waarbij bij de informatie over de hoogte met wijziging van de pensioenovereenkomst rekening is gehouden met de effecten van de wijze waarop wordt omgegaan met opgebouwde pensioenaanspraken en pensioenrechten. Voor zover de informatie betrekking heeft op het reglementair te bereiken ouderdomspensioen voor deelnemers of de opgebouwde aanspraken op ouderdomspensioen voor gewezen deelnemers, wordt deze informatie ook weergegeven op basis van een pessimistisch scenario, een verwacht scenario en een optimistisch scenario;
 - b. de mate waarin het verwacht scenario voor het reglementair te bereiken ouderdomspensioen voor deelnemers of de opgebouwde aanspraken op ouderdomspensioen voor gewezen deelnemers zich na ingang kan ontwikkelen op basis van een pessimistisch scenario, een verwacht scenario en een optimistisch scenario; en
 - c. indien afspraken zijn gemaakt over compensatie in de vorm van het toekennen van extra pensioenaanspraken aan deelnemers, de inhoud van deze afspraken en het financieringsplan voor de compensatie, waarbij inzichtelijk wordt gemaakt in welke mate welke bron ingezet zal worden.
3. De pensioenuitvoerder verstrekt de informatie, bedoeld in het tweede lid, en de overige relevante informatie bij de transitie aan deelnemers, gewezen deelnemers, gewezen partners en pensioengerechtigden voorafgaand aan het tijdstip, bedoeld in artikel 220i, tweede lid, op basis van een zo nauwkeurig mogelijke prognose en verstrekt na dit tijdstip de informatie, bedoeld in het tweede lid, zoals die definitief is vastgesteld, waarbij de pensioenuitvoerder de verschillen tussen de prognose en de vastgestelde informatie toelicht.

Lagere regelgeving Wet toekomst pensioenen: Artikel 46a. Communicatieplan

1. De uitvoerder neemt in het communicatieplan op dat bij het informeren van de deelnemers, gewezen deelnemers, gewezen partners en pensioengerechtigden, naast de informatie, bedoeld in artikel 150j, tweede lid, van de Pensioenwet dan wel artikel 145i, tweede lid, van de Wet verplichte beroepspensioenregeling, in ieder geval ook het volgende wordt opgenomen:
 - a. de persoonsgegevens van de deelnemer, gewezen deelnemer, gewezen partner of pensioengerechtigde
 - b. de naam en het contactadres van de uitvoerder
 - c. de peildatum waarop de informatie betrekking heeft
 - d. het karakter van de pensioenovereenkomst dan wel beroepspensioenregeling voor en na de peildatum
 - e. de pensioensoorten voor en na de peildatum, waarbij bij partnerpensioen onderscheid wordt gemaakt tussen partnerpensioen op opbouwbasis en partnerpensioen op risicobasis
 - f. de hoogte van de dekking van het nabestaandenpensioen voor en na de peildatum
 - g. uitleg over verschillen in bedragen voor en na de peildatum

Memorie van Toelichting bij Wtp:

De pensioenuitvoerder maakt aan deelnemers, gewezen deelnemers, gewezen partners en pensioengerechtigden inzichtelijk welke gevolgen de transitie heeft voor de hoogte van het pensioen, en geeft zodoende inzicht in de pensioensituatie vlak vóór en na de overstap.

[..] (gewezen) deelnemers en gewezen partners krijgen in ieder geval persoonlijk inzicht in de hoogte van hun pensioen dat zij vóór de overstap mochten verwachten en het verwachte pensioen na de transitie. Zij worden hierover geïnformeerd met behulp van de navigatiemetafoor zoals reeds gebruikt op mijnpensioenoverzicht.nl en het huidige Uniform pensioenoverzicht. Pensioengerechtigden wordt eveneens inzicht gegeven in de hoogte van de pensioenrechten voor en na de transitie.

Appendix C: Wat moet er afgesproken worden over de vermogensverdeling bij transitie?

Op de datum dat de collectieve waardeoverdracht ('het invaren') plaatsvindt, vervallen de oude aanspraken en worden deze omgezet naar een (start)vermogen¹³ in de nieuwe regeling. In het transitieplan wordt precies beschreven hoe deze omrekening plaatsvindt. Een complicerende factor is dat op het moment van besluitvorming de situatie op de financiële markten en financiële situatie van het fonds op het moment van de transitie nog niet bekend zijn.

De afspraken zijn daarmee conditioneel op de financiële situatie. Concreet:

- Er moeten afspraken gemaakt worden voor elke mogelijke dekkingsgraad op de transitiedatum. We weten dat dekkingsgraden in korte tijd fors kunnen wijzigen.
- De afspraken zullen conditioneel zijn op, bijvoorbeeld, de rentestand. De effecten van het afschaffen van de doorsneesystematiek zijn afhankelijk van de rentestand. Met andere woorden: de reservering voor het compensatiedepot is bijvoorbeeld 1 procent van het vermogen bij een lage rente, en misschien 5 procent van het vermogen bij een hoge rente.
- De afspraken kunnen conditioneel zijn op de hoogte van de inflatie. Zo kan bijvoorbeeld afgesproken worden dat de uitkeringen van gepensioneerden bij hoge inflatie meer geïndexeerd worden dan bij lage inflatie.
- De afspraken kunnen conditioneel zijn op het gevoerde transitie-FTK-beleid (FTK: financieel toetsingskader). Concreet: als tijdens het transitie-FTK besloten wordt om een bepaald percentage te indexeren, dan heeft dat percentage gevolgen voor de vermogenstoedeling bij transitie.
- De afspraken kunnen conditioneel zijn op de hoogte van de premie die sociale partners overeenkomen. Een voorbeeld: Als deze premie (meer) ruimte biedt voor het vullen van de solidariteitsreserve, dan kan het startvermogen voor de solidariteitsreserve lager zijn.
- De afspraken kunnen conditioneel zijn op een eventuele aanpassing van de pensioenrichtleeftijd die gedurende de transitiejaren plaatsvindt.

¹³ We nemen hierbij impliciet aan dat de collectieve waardeoverdracht op dezelfde datum plaatsvindt als de start van de nieuwe regeling. Is dat niet zo, dan zijn er extra uitdagingen.

Appendix D: Maatmensberekeningen

De Wtp schrijft voor dat er voor de onderbouwing van een evenwichtige transitie maatmensberekeningen gemaakt moeten worden. Deze berekeningen omvatten in ieder geval het zogenaamde 'netto profijt' en de pensioenverwachtingen (Artikel 150e).

De volgende ingrediënten zijn nodig voor deze berekeningen:

1. De financiële situatie (dekkingsgraad) en overige karakteristieken van het fonds (leeftijdssamenstelling, sterftetafels, ...) op de peildatum.
2. De situatie op de financiële markten op de peildatum, zoals de rentestand en de hoogte van de inflatie.
3. (Mogelijke) toekomstige ontwikkelingen op financiële markten. Hiervoor moet de wettelijk voorgeschreven scenariosets gebruikt worden.
4. Het fondsbeleid voor de komende tachtig jaar, zoals de premiehoogte, het beleggingsbeleid, het indexatie-/kortingsbeleid, de pensioenrichtleeftijd, ...
5. De ontwikkelingen in de fondssamenstelling in de komende tachtig jaar, zoals instroom van nieuwe deelnemers, ontwikkelingen in partnerfrequenties, ontwikkelingen in keuzes rondom vroegpensioen, ...

Het transparant en duidelijk opschrijven van gemaakte keuzes in de maatmensberekeningen is niet eenvoudig. Ter illustratie: de keuzes die gemaakt zijn in diverse berekeningen ten tijde van de behandeling van de Wtp zijn veelal niet zodanig transparant beschreven dat de berekeningen te repliceren zijn.

Referenties

- AFM (2022) Sectorbeeld Pensioenen 2022: de stand van zaken in de pensioensector;
[https://www.afm.nl/~/profmedia/files/doelgroepen/pensioenuitvoerders/sectorbeeld-pensioenen/sectorbeeld-pensioenen-2022-\(1\).pdf](https://www.afm.nl/~/profmedia/files/doelgroepen/pensioenuitvoerders/sectorbeeld-pensioenen/sectorbeeld-pensioenen-2022-(1).pdf)
- Bawden, D., & Robinson, L. (2020). Information overload: An introduction. In Oxford research encyclopedia of politics.
- Miller, G. A. (1956). The magical number seven, plus or minus two: Some limits on our capacity for processing information. *Psychological Review*, 63(2), 81-97.
- Rijksoverheid (2022) Publieksmonitor pensioenen, meting 3, kwartaal 3, november 2022; <https://open.overheid.nl/documenten/ronl-dab7ba38ce482odd8917e954d8683e38aabdde34/pdf>
- Van Hekken, A, Hoofs, J, Brüggem, E.C. (2022) Pension Participants' Attitudes, Beliefs, and Emotional Responses to the New Dutch Pension System, *De Economist*, 170, 173-194.

OVERZICHT UITGAVEN IN DE DESIGN PAPER SERIE

- 1 Naar een nieuw pensioencontract (2011)
Lans Bovenberg en Casper van Ewijk
- 2 Langlevenrisico in collectieve pensioencontracten (2011)
Anja De Waegenaere, Alexander Paulis en Job Stigter
- 3 Bouwstenen voor nieuwe pensioencontracten en uitdagingen voor het toezicht daarop (2011)
Theo Nijman en Lans Bovenberg
- 4 European supervision of pension funds: purpose, scope and design (2011)
Niels Kortleve, Wilfried Mulder and Antoon Pelsser
- 5 Regulating pensions: Why the European Union matters (2011)
Ton van den Brink, Hans van Meerten and Sybe de Vries
- 6 The design of European supervision of pension funds (2012)
Dirk Broeders, Niels Kortleve, Antoon Pelsser and Jan-Willem Wijckmans
- 7 Hoe gevoelig is de uittredeleeftijd voor veranderingen in het pensioenstelsel? (2012)
Didier Fouarge, Andries de Grip en Raymond Montizaan
- 8 De inkomensverdeling en levensverwachting van ouderen (2012)
Marika Knoef, Rob Alessie en Adriaan Kalwij
- 9 Marktconsistente waardering van zachte pensioenrechten (2012)
Theo Nijman en Bas Werker
- 10 De RAM in het nieuwe pensioenakkoord (2012)
Frank de Jong en Peter Schotman
- 11 The longevity risk of the Dutch Actuarial Association's projection model (2012)
Frederik Peters, Wilma Nusselder and Johan Mackenbach
- 12 Het koppelen van pensioenleeftijd en pensioenaanspraken aan de levensverwachting (2012)
Anja De Waegenaere, Bertrand Melenberg en Tim Boonen
- 13 Impliciete en expliciete leeftijdsdifferentiatie in pensioencontracten (2013)
Roel Mehlkopf, Jan Bonenkamp, Casper van Ewijk, Harry ter Rele en Ed Westerhout
- 14 Hoofdlijnen Pensioenakkoord, juridisch begrepen (2013)
Mark Heemskerk, Bas de Jong en René Maatman
- 15 Different people, different choices: The influence of visual stimuli in communication on pension choice (2013)
Elisabeth Brügggen, Ingrid Rohde and Mijke van den Broeke
- 16 Herverdeling door pensioenregelingen (2013)
Jan Bonenkamp, Wilma Nusselder, Johan Mackenbach, Frederik Peters en Harry ter Rele
- 17 Guarantees and habit formation in pension schemes: A critical analysis of the floor-leverage rule (2013)
Frank de Jong and Yang Zhou
- 18 The holistic balance sheet as a building block in pension fund supervision (2013)
Erwin Fransen, Niels Kortleve, Hans Schumacher, Hans Staring and Jan-Willem Wijckmans
- 19 Collective pension schemes and individual choice (2013)
Jules van Binsbergen, Dirk Broeders, Myrthe de Jong and Ralph Kojien
- 20 Building a distribution builder: Design considerations for financial investment and pension decisions (2013)
Bas Donkers, Carlos Lourenço, Daniel Goldstein and Benedict Dellaert

- 21 Escalerende garantietoezeggingen: een alternatief voor het StAr RAM-contract (2013)
Seraas van Bilsen, Roger Laeven en Theo Nijman
- 22 A reporting standard for defined contribution pension plans (2013)
Kees de Vaan, Daniele Fano, Herialt Mens and Giovanna Nicodano
- 23 Op naar actieve pensioenconsumenten: Inhoudelijke kenmerken en randvoorwaarden van effectieve pensioencommunicatie (2013)
Niels Kortleve, Guido Verbaal en Charlotte Kuiper
- 24 Naar een nieuw deelnemergericht UPO (2013)
Charlotte Kuiper, Arthur van Soest en Cees Dert
- 25 Measuring retirement savings adequacy; developing a multi-pillar approach in the Netherlands (2013)
Marika Knoef, Jim Been, Rob Alessie, Koen Caminada, Kees Goudswaard, and Adriaan Kalwij
- 26 Illiquiditeit voor pensioenfondsen en verzekeraars: Rendement versus risico (2014)
Joost Driessen
- 27 De doorsneesystematiek in aanvullende pensioenregelingen: effecten, alternatieven en transitiepaden (2014)
Jan Bonenkamp, RYanne Cox en Marcel Lever
- 28 EIOPA: bevoegdheden en rechtsbescherming (2014)
Ivor Witte
- 29 Een institutionele beleggersblik op de Nederlandse woningmarkt (2013)
Dirk Brounen en Ronald Mahieu
- 30 Verzekeraar en het reële pensioencontract (2014)
Jolanda van den Brink, Erik Lutjens en Ivor Witte
- 31 Pensioen, consumptiebehoeften en ouderenzorg (2014)
Marika Knoef, Arjen Hussem, Arjan Soede en Jochem de Bresser
- 32 Habit formation: implications for pension plans (2014)
Frank de Jong and Yang Zhou
- 33 Het Algemeen pensioenfonds en de taakafbakening (2014)
Ivor Witte
- 34 Intergenerational Risk Trading (2014)
Jijia Cui and Eduard Ponds
- 35 Beëindiging van de doorsneesystematiek: juridisch navigeren naar alternatieven (2015)
Dick Boeijen, Mark Heemskerk en René Maatman
- 36 Purchasing an annuity: now or later? The role of interest rates (2015)
Thijs Markwat, Roderick Molenaar and Juan Carlos Rodriguez
- 37 Entrepreneurs without wealth? An overview of their portfolio using different data sources for the Netherlands (2015)
Mauro Mastrogiacomo, Yue Li and Rik Dillingh
- 38 The psychology and economics of reverse mortgage attitudes. Evidence from the Netherlands (2015)
Rik Dillingh, Henriëtte Prast, Mariacristina Rossi and Cesira Urzì Brancati
- 39 Keuzevrijheid in de uittreedleeftijd (2015)
Arthur van Soest
- 40 Afschaffing doorsneesystematiek: verkenning van varianten (2015)
Jan Bonenkamp en Marcel Lever
- 41 Nederlandse pensioenopbouw in internationaal perspectief (2015)
Marika Knoef, Kees Goudswaard, Jim Been en Koen Caminada
- 42 Intergenerationele risicodeling in collectieve en individuele pensioencontracten (2015)
Jan Bonenkamp, Peter Broer en Ed Westerhout
- 43 Inflation Experiences of Retirees (2015)
Adriaan Kalwij, Rob Alessie, Jonathan Gardner and Ashik Anwar Ali
- 44 Financial fairness and conditional indexation (2015)
Torsten Kleinow and Hans Schumacher
- 45 Lessons from the Swedish occupational pension system (2015)
Lans Bovenberg, RYanne Cox and Stefan Lundbergh

- 46 Heldere en harde pensioenrechten onder een PPR (2016)
Mark Heemskerk, René Maatman en Bas Werker
- 47 Segmentation of pension plan participants: Identifying dimensions of heterogeneity (2016)
Wiebke Eberhardt, Elisabeth Brüggem, Thomas Post and Chantal Hoet
- 48 How do people spend their time before and after retirement? (2016)
Johannes Binswanger
- 49 Naar een nieuwe aanpak voor risicoprofiel-meting voor deelnemers in pensioenregelingen (2016)
Benedict Dellaert, Bas Donkers, Marc Turlings, Tom Steenkamp en Ed Vermeulen
- 50 Individueel defined contribution in de uitkeringsfase (2016)
Tom Steenkamp
- 51 Wat vinden en verwachten Nederlanders van het pensioen? (2016)
Arthur van Soest
- 52 Do life expectancy projections need to account for the impact of smoking? (2016)
Frederik Peters, Johan Mackenbach en Wilma Nusselder
- 53 Effecten van gelaagdheid in pensioen-documenten: een gebruikersstudie (2016)
Louise Nell, Leo Lentz en Henk Pander Maat
- 54 Term Structures with Converging Forward Rates (2016)
Michel Vellekoop and Jan de Kort
- 55 Participation and choice in funded pension plans (2016)
Manuel García-Huitrón and Eduard Ponds
- 56 Interest rate models for pension and insurance regulation (2016)
Dirk Broeders, Frank de Jong and Peter Schotman
- 57 An evaluation of the nFTK (2016)
Lei Shu, Bertrand Melenberg and Hans Schumacher
- 58 Pensioenen en inkomensongelijkheid onder ouderen in Europa (2016)
Koen Caminada, Kees Goudswaard, Jim Been en Marike Knoef
- 59 Towards a practical and scientifically sound tool for measuring time and risk preferences in pension savings decisions (2016)
Jan Potters, Arno Riedl and Paul Smeets
- 60 Save more or retire later? Retirement planning heterogeneity and perceptions of savings adequacy and income constraints (2016)
Ron van Schie, Benedict Dellaert and Bas Donkers
- 61 Uitstroom van oudere werknemers bij overheid en onderwijs. Selectie uit de poort (2016)
Frank Cörvers en Janneke Wilschut
- 62 Pension risk preferences. A personalized elicitation method and its impact on asset allocation (2016)
Gosse Alserda, Benedict Dellaert, Laurens Swinkels and Fieke van der Lecq
- 63 Market-consistent valuation of pension liabilities (2016)
Antoon Pelsser, Ahmad Salahnejhad and Ramon van den Akker
- 64 Will we repay our debts before retirement? Or did we already, but nobody noticed? (2016)
Mauro Mastrogiacomo
- 65 Effectieve ondersteuning van zelfmanagement voor de consument (2016)
Peter Lapperre, Alwin Oerlemans en Benedict Dellaert
- 66 Risk sharing rules for longevity risk: impact and wealth transfers (2017)
Anja De Waegenaere, Bertrand Melenberg and Thijs Markwat
- 67 Heterogeniteit in doorsneeproblematiek. Hoe pakt de transitie naar degressieve opbouw uit voor verschillende pensioenfondsen? (2017)
Loes Frehen, Wouter van Wel, Casper van Ewijk, Johan Bonekamp, Joost van Valkengoed en Dick Boeijen
- 68 De toereikendheid van pensioenopbouw na de crisis en pensioenhervormingen (2017)
Marike Knoef, Jim Been, Koen Caminada, Kees Goudswaard en Jason Rhuggenaath

- 69 De combinatie van betaald en onbetaald werk in de jaren voor pensioen (2017)
Marleen Damman en Hanna van Solinge
- 70 Default life-cycles for retirement savings (2017)
Anna Grebenchtchikova, Roderick Molenaar, Peter Schotman en Bas Werker
- 71 Welke keuzemogelijkheden zijn wenselijk vanuit het perspectief van de deelnemer? (2017)
Casper van Ewijk, Roel Mehlkopf, Sara van den Bleeken en Chantal Hoet
- 72 Activating pension plan participants: investment and assurance frames (2017)
Wiebke Eberhardt, Elisabeth Brüggén, Thomas Post en Chantal Hoet
- 73 Zerotopia – bounded and unbounded pension adventures (2017)
Samuel Sender
- 74 Keuzemogelijkheden en maatwerk binnen pensioenregelingen (2017)
Saskia Bakels, Agnes Joseph, Niels Kortleve en Theo Nijman
- 75 Polderen over het pensioenstelsel. Het debat tussen de sociale partners en de overheid over de oudedagvoorzieningen in Nederland, 1945–2000 (2017)
Paul Brusse
- 76 Van uitkeringsovereenkomst naar PPR (2017)
Mark Heemskerk, Kees Kamminga, René Maatman en Bas Werker
- 77 Pensioenresultaat bij degressieve opbouw en progressieve premie (2017)
Marcel Lever en Sander Muns
- 78 Bestedingsbehoeften bij een afnemende gezondheid na pensionering (2017)
Lieke Kools en Marike Knoef
- 79 Model Risk in the Pricing of Reverse Mortgage Products (2017)
Anja De Waegenaere, Bertrand Melenberg, Hans Schumacher, Lei Shu and Lieke Werner
- 80 Expected Shortfall voor toezicht op verzekeraars: is het relevant? (2017)
Tim Boonen
- 81 The Effect of the Assumed Interest Rate and Smoothing on Variable Annuities (2017)
Anne G. Balter and Bas J.M. Werker
- 82 Consumer acceptance of online pension investment advice (2017)
Benedict Dellaert, Bas Donkers and Carlos Lourenço
- 83 Individualized life-cycle investing (2017)
Gréta Oleár, Frank de Jong and Ingmar Minderhoud
- 84 The value and risk of intergenerational risk sharing (2017)
Bas Werker
- 85 Pensioenwensen voor en na de crisis (2017)
Jochem de Bresser, Marike Knoef en Lieke Kools
- 86 Welke vaste dalingen en welk beleggings-beleid passen bij gewenste uitkeringsprofielen in verbeterde premiereregelingen? (2017)
Johan Bonekamp, Lans Bovenberg, Theo Nijman en Bas Werker
- 87 Inkomens- en vermogensafhankelijke eigen bijdragen in de langdurige ouderenzorg: een levenslopperspectief (2017)
Arjen Hussem, Harry ter Rele en Bram Wouterse
- 88 Creating good choice environments – Insights from research and industry practice (2017)
Elisabeth Brüggén, Thomas Post and Kimberley van der Heijden
- 89 Two decades of working beyond age 65 in the Netherlands. Health trends and changes in socio-economic and work factors to determine the feasibility of extending working lives beyond age 65 (2017)
Dorly Deeg, Maaïke van der Noordt and Suzan van der Pas
- 90 Cardiovascular disease in older workers. How can workforce participation be maintained in light of changes over time in determinants of cardiovascular disease? (2017)
Dorly Deeg, E. Burgers and Maaïke van der Noordt
- 91 Zicht op zzp-pensioen (2017)
Wim Zwinkels, Marike Knoef, Jim Been, Koen Caminada en Kees Goudswaard

- 92 Return, risk, and the preferred mix of PAYG and funded pensions (2017)
Marcel Lever, Thomas Michielsen and Sander Muns
- 93 Life events and participant engagement in pension plans (2017)
Matthew Blakstad, Elisabeth Brügggen and Thomas Post
- 94 Parttime pensioneren en de arbeidsparticipatie (2017)
Raymond Montizaan
- 95 Keuzevrijheid in pensioen: ons brein wil niet kiezen, maar wel gekozen hebben (2018)
Walter Limpens en Joyce Vonken
- 96 Employability after age 65? Trends over 23 years in life expectancy in good and in poor physical and cognitive health of 65–74-year-olds in the Netherlands (2018)
Dorly Deeg, Maaïke van der Noordt, Emiel Hoogendijk, Hannie Comijs and Martijn Huisman
- 97 Loslaten van de verplichte pensioenleeftijd en het organisatieklimaat rondom langer doorwerken (2018)
Jaap Oude Mulders, Kène Henkens en Harry van Dalen
- 98 Overgangseffecten bij introductie degressieve opbouw (2018)
Bas Werker
- 99 You're invited – RSVP! The role of tailoring in incentivising people to delve into their pension situation (2018)
Milena Dinkova, Sanne Elling, Adriaan Kalwij en Leo Lentz
- 100 Geleidelijke uittreding en de rol van deeltijdpensioen (2018)
Jonneke Bolhaar en Daniël van Vuuren
- 101 Naar een model voor pensioencommunicatie (2018)
Leo Lentz, Louise Nell en Henk Pander Maat
- 102 Tien jaar UPO. Een terugblik en vooruitblik op inhoud, doelen en effectiviteit (2018)
Sanne Elling en Leo Lentz
- 103 Health and household expenditures (2018)
Raun van Ooijen, Jochem de Bresser en Marike Knoef
- 104 Keuzevrijheid in de uitkeringsfase: internationale ervaringen (2018)
Marcel Lever, Eduard Ponds, Rik Dillingh en Ralph Stevens
- 105 The move towards riskier pension products in the world's best pension systems (2018)
Anne G. Balter, Malene Kallestrup-Lamb and Jesper Rangvid
- 106 Life Cycle Option Value: The value of consumer flexibility in planning for retirement (2018)
Sonja Wendel, Benedict Dellaert and Bas Donkers
- 107 Naar een duidelijk eigendomsbegrip (2018)
Jop Tangelder
- 108 Effect van stijging AOW-leeftijd op arbeidsongeschiktheid (2018)
Rik Dillingh, Jonneke Bolhaar, Marcel Lever, Harry ter Rele, Lisette Swart en Koen van der Ven
- 109 Is de toekomst gearriveerd? Data science en individuele keuzemogelijkheden in pensioen (2018)
Wesley Kaufmann, Bastiaan Starink en Bas Werker
- 110 De woontevredenheid van ouderen in Nederland (2018)
Jan Rouwendal
- 111 Towards better prediction of individual longevity (2018)
Dorly Deeg, Jan Kardaun, Maaïke van der Noordt, Emiel Hoogendijk en Natasja van Schoor
- 112 Framing in pensioenkeuzes. Het effect van framing in de keuze voor beleggingsprofiel in DC-plannen naar aanleiding van de Wet verbeterde premieregeling (2018)
Marijke van Putten, Rogier Potter van Loon, Marc Turlings en Eric van Dijk
- 113 Working life expectancy in good and poor self-perceived health among Dutch workers aged 55–65 years with a chronic disease over the period 1992–2016 (2019)
Astrid de Wind, Maaïke van der Noordt, Dorly Deeg and Cécile Boot
- 114 Working conditions in post-retirement jobs: A European comparison (2019)
Ellen Dingemans and Kène Henkens

- 115 Is additional indebtedness the way to increase mortgage–default insurance coverage? (2019)
Yeorim Kim, Mauro Mastrogiacomio, Stefan Hochguertel and Hans Bloemen
- 116 Appreciated but complicated pension Choices? Insights from the Swedish Premium Pension System (2019)
Monika Böhnke, Elisabeth Brügggen and Thomas Post
- 117 Towards integrated personal financial planning. Information barriers and design propositions (2019)
Nitesh Bharosa and Marijn Janssen
- 118 The effect of tailoring pension information on navigation behavior (2019)
Milena Dinkova, Sanne Elling, Adriaan Kalwij and Leo Lentz
- 119 Opleiding, levensverwachting en pensioenleeftijd: een vergelijking van Nederland met andere Europese landen (2019)
Johan Mackenbach, José Rubio Valverde en Wilma Nusselder
- 120 Giving with a warm hand: Evidence on estate planning and bequests (2019)
Eduard Suari–Andreu, Raun van Ooijen, Rob J.M. Alessie and Viola Angelini
- 121 Investeren in menselijk kapitaal: een gecombineerd werknemers– en werkgeversperspectief (2019)
Raymond Montizaan, Merlin Nieste en Davey Poulissen
- 122 The rise in life expectancy – corresponding rise in subjective life expectancy? Changes over the period 1999–2016 (2019)
Dorly Deeg, Maaïke van der Noordt, Noëlle Sant, Henrike Galenkamp, Fanny Janssen and Martijn Huisman
- 123 Pensioenaanvullingen uit het eigen woningbezit (2019)
Dirk Brounen, Niels Kortleve en Eduard Ponds
- 124 Personal and work–related predictors of early exit from paid work among older workers with health limitations (2019)
Nils Plomp, Sascha de Breij and Dorly Deeg
- 125 Het delen van langlevensrisico (2019)
Anja De Waegenaere, Agnes Joseph, Pascal Janssen en Michel Vellekoop
- 126 Maatwerk in pensioencommunicatie (2019)
Sanne Elling en Leo Lentz
- 127 Dutch Employers’ Responses to an Aging Workforce: Evidence from Surveys, 2009–2017 (2019)
Jaap Oude Mulders, Kène Henkens and Hendrik P. van Dalen
- 128 Preferences for solidarity and attitudes towards the Dutch pension system – Evidence from a representative sample (2019)
Arno Riedl, Hans Schmeets and Peter Werner
- 129 Deeltijdpensioen geen wondermiddel voor langer doorwerken (2019)
Henk–Wim de Boer, Tunga Kantarcı, Daniel van Vuuren en Ed Westerhout
- 130 Spaarmotieven en consumptiegedrag (2019)
Johan Bonekamp en Arthur van Soest
- 131 Substitute services: a barrier to controlling long–term care expenditures (2019)
Mark Kattenberg and Pieter Bakx
- 132 Voorstel keuzearchitectuur pensioensparen voor zelfstandigen (2019)
Jona Linde
- 133 The impact of the virtual integration of assets on pension risk preferences of individuals (2019)
Sesil Lim, Bas Donkers en Benedict Dellaert
- 134 Reforming the statutory retirement age: Policy preferences of employers (2019)
Hendrik P. van Dalen, Kène Henkens and Jaap Oude Mulders
- 135 Compensatie bij afschaffing doorsnee–systematiek (2019)
Dick Boeijen, Chantal de Groot, Mark Heemskerk, Niels Kortleve en René Maatman
- 136 Debt affordability after retirement, interest rate shocks and voluntary repayments (2019)
Mauro Mastrogiacomio

- 137 Using social norms to activate pension plan members: insights from practice (2019)
Joyce Augustus-Vonken, Pieter Verhallen, Lisa Brügggen and Thomas Post
- 138 Alternatieven voor de huidige verplichtstelling van bedrijfstakpensioenfondsen (2020)
Erik Lutjens en Fieke van der Lecq
- 139 Eigen bijdrage aan ouderenzorg (2020)
Pieter Bakx, Judith Bom, Marianne Tenand en Bram Wouterse
- 140 Inrichting fiscaal kader bij afschaffing doorsneesystematiek (2020)
Bastiaan Starink en Michael Visser
- 141 Hervorming langdurige zorg: trends in het gebruik van verpleging en verzorging (2020)
Pieter Bakx, Pilar Garcia-Gomez, Sara Rellstab, Erik Schut en Eddy van Doorslaer
- 142 Genetic health risks, insurance, and retirement (2020)
Richard Karlsson Linnér and Philipp D. Koellinger
- 143 Publieke middelen voor particuliere ouderenzorg (2020)
Arjen Hussem, Marianne Tenand en Pieter Bakx
- 144 Emotions and technology in pension service interactions: Taking stock and moving forward (2020)
Wiebke Eberhardt, Alexander Henkel en Chantal Hoet
- 145 Opleidingsverschillen in levensverwachting: de bijdrage van acht risicofactoren (2020)
Wilma J. Nusselder, José Rubio Valverde en Johan P. Mackenbach
- 146 Shades of Labor: Motives of Older Adults to Participate in Productive Activities (2020)
Sonja Wendel and Benedict Dellaert
- 147 Raising pension awareness through letters and social media: Evidence from a randomized and a quasi-experiment (2020)
Marieke Knoef, Jim Been and Marijke van Putten
- 148 Infographics and Financial Decisions (2020)
Ruben Cox and Peter de Goeij
- 149 To what extent can partial retirement ensure retirement income adequacy? (2020)
Tunga Kantarcı and Jochem Zweerink
- 150 De steun voor een 'zwareberoepenregeling' ontleed (2020)
Harry van Dalen, Kène Henkens en Jaap Oude Mulders
- 151 Verbeteren van de inzetbaarheid van oudere werknemers tot aan pensioen: literatuuroverzicht, inzichten uit de praktijk en de rol van pensioenuitvoerders (2020)
Peter Lapperre, Henk Heek, Pascal Corten, Ad van Zonneveld, Robert Boulogne, Marieke Koeman en Benedict Dellaert
- 152 Betere risicospreiding van eigen bijdragen in de verpleeghuiszorg (2020)
Bram Wouterse, Arjen Hussem en Rob Aalbers
- 153 Doorbeleggen met garanties? (2020)
Roderick Molenaar, Peter Schotman, Peter Dekkers en Mark Irwin
- 154 Differences in retirement preferences between the self-employed and employees: Do job characteristics play an explanatory role? (2020)
Marleen Damman, Dieuwke Zwier en Swenne G. van den Heuvel
- 155 Do financial incentives stimulate partially disabled persons to return to work? (2020)
Tunga Kantarcı and Jan-Maarten van Sonsbeek
- 156 Wijzigen van de bedrijfstakpensioenregeling: tussen pensioenfondsbestuur en sociale partners (2020)
J.R.C. Tangelder
- 157 Keuzes tijdens de pensioenopbouw: de effecten van nudging met volgorde en standaardopties (2020)
Wilde Zijlstra, Jochem de Bresser en Marieke Knoef
- 158 Keuzes rondom pensioen: implicaties op uitkeringssnelheid voor een heterogeen deelnemersbestand (2020)
Servaas van Bilsen, Johan Bonekamp, en Eduard Ponds

- 159 Met big data inspelen op woonwensen en woongedrag van ouderen: praktische inzichten voor ontwerp en beleid (2020)
Ioulia V. Ossokina en Theo A. Arentze
- 160 Economic consequences of widowhood: Evidence from a survivor's benefits reform in the Netherlands (2020)
Jeroen van der Vaart, Rob Alessie and Raun van Ooijen
- 161 How will disabled workers respond to a higher retirement age? (2020)
Tunga Kantarcı, Jim Been and Arthur van Soest
- 162 Deeltijdpensioenen: belangstelling en belemmeringen op de werkvloer (2020)
Hanna van Solinge, Harry van Dalen en Kène Henkens
- 163 Investing for Retirement with an Explicit Benchmark (2020)
Anne Balter, Lennard Beijering, Pascal Janssen, Frank de Jong, Agnes Joseph, Thijs Kamma and Antoon Pelsser
- 164 Vergrijzing en verzuim: impact op de verzekeringsvoorkeuren van werkgevers (2020)
Remco Mallee en Raymond Montizaan
- 165 Arbeidsmarkteffecten van de pensioenpremiestystematiek (2020)
Marika Knoef, Sander Muns en Arthur van Soest
- 166 Risk Sharing within Pension Schemes (2020)
Anne Balter, Frank de Jong en Antoon Pelsser
- 167 Supporting pension participants: Three lessons learned from the medical domain for better pension decisions (2021)
Jelle Strikwerda, Bregje Holleman and Hans Hoeken
- 168 Variable annuities with financial risk and longevity risk in the decumulation phase of Dutch DC products (2021)
Bart Dees, Frank de Jong and Theo Nijman
- 169 Verloren levensjaren als gevolg van sterfte aan Covid-19 (2021)
Bram Wouterse, Frederique Ram en Pieter van Baal
- 170 Which work conditions can encourage older workers to work overtime? (2021)
Raymond Montizaan and Annemarie Kuenn-Nelen
- 171 Herverdeling van individueel pensioenvermogen naar partnerpensioenen: een stated preference-analyse (2021)
Raymond Montizaan
- 172 Risicogedrag na een ramp; implicaties voor pensioenen (2021)
Martijn de Vries
- 173 The Impact of Climate Change on Optimal Asset Allocation for Long-Term Investors (2021)
Mathijs Cosemans, Xander Hut and Mathijs van Dijk
- 174 Beleggingsbeleid bij onzekerheid over risicobereidheid en budget (2021)
Agnes Joseph, Antoon Pelsser en Lieke Werner
- 175 On the Resilience of ESG Stocks during COVID-19: Global Evidence (2021)
Gianfranco Gianfrate, Tim Kievid & Mathijs van Dijk
- 176 De solidariteitsreserve juridisch ontrafeld (2021)
Erik Lutjens en Herman Kappelle
- 177 Hoe vertrouwen in politiek en maatschappij doorwerkt in vertrouwen in pensioeninstellingen (2021)
Harry van Dalen en Kène Henkens
- 178 Gelijke rechten, maar geen gelijke pensioenen: de gender gap in Nederlandse tweedepijlerpensioenen
Suzanne Kali, Jim Been, Marika Knoef en Albert van Marwijk Kooy
- 179 Completing Dutch pension reform (2021)
Ed Westerhout, Eduard Ponds and Peter Zwaneveld
- 180 When and why do employers hire and rehire employees beyond normal retirement age? (2021)
Orlaith C. Tunney and Jaap Oude Mulders
- 181 Family and government insurance: Wage, earnings, and income risks in the Netherlands and the U.S. (2021)
Mariacristina De Nardi, Giulio Fella, Marika Knoef, Gonzalo Paz-Pardo and Raun van Ooijen

- 182 Het gebruik van data in de pensioenmarkt (2021)
Willem van der Deijl, Marije Kloek, Koen Vaassen en Bas Werker
- 183 Applied Data Science in the Pension Industry: A Survey and Outlook (2021)
Onaopepo Adekunle, Michel Dumontier and Arno Riedl
- 184 Individual differences in accessing personalized online pension information: Inertia and a digital hurdle (2021)
Milena Dinkova, Adriaan Kalwij & Leo Lentz
- 185 Transitie: gevoeligheid voor veronderstellingen en omstandigheden (2021)
Anne Balter, Jan Bonenkamp en Bas Werker
- 186 De voordelen van de solidariteitsreserve ontrafeld (2021)
Servaas van Bilsen, Roel Mehlkopf en Antoon Pelsser
- 187 Consumption and time use responses to unemployment (2021)
Jim Been, Eduard Suari-Andreu, Marike Knoef en Rob Alessie
- 188 Wat is inertie? (2021)
Marijke van Putten en Robert-Jan Bastiaan de Rooij
- 189 The effect of the Dutch financial assessment framework on the mortgage investments of pension funds (2021)
Yeorim Kim and Mauro Mastrogiacomo
- 190 The Recovery Potential for Underfunded Pension Plans (2021)
Li Yang, Antoon Pelsser and Michel Vellekoop
- 191 Trends in verschillende gezondheidsindicatoren: de rol van opleidingsniveau (2021)
Wilma J. Nusselder, José Rubio Valverde en Dorly Deeg
- 192 Toedeling van rendementen met spreiding (2021)
Anne Balter en Bas Werker
- 193 Occupational pensions, macroprudential limits, and the financial position of the self-employed (2021)
Francesco G. Caloia, Stefan Hochguertel and Mauro Mastrogiacomo
- 194 How do spouses respond when disability benefits are lost? (2021)
Mario Bernasconi, Tunga Kantarci, Arthur van Soest, and Jan-Maarten van Sonsbeek
- 195 Pension Payout Preferences (2021)
Rik Dillingh and Maria Zumbuehl
- 196 Naar de kern van pensioenkeuzes (2021)
Jelle Strikwerda, Bregje Holleman en Hans Hoeken
- 197 The Demand for Retirement Products: The Role of Withdrawal Flexibility and Administrative Burden (2021)
Pim Koopmans, Marike Knoef and Max van Lent
- 198 Stapelen van keuzes; interacties in keuze-architectuur en tussen tijd en risico (2021)
Jona Linde en Ingrid Rohde
- 199 Arbeidsmarktstatus tussen de 65ste verjaardag en de AOW-leeftijd: verschillen tussen opleidingsgroepen (2021)
Wilma J. Nusselder, Marti K. Rado en Dorly J.H. Deeg
- 200 Geheugenloos spreiden met gelijke aanpassingen (2021)
Sander Muns
- 201 Bevoegdheidsverdeling sociale partners en pensioenfondsen bij stelseltransitie (2022)
René Maatman en Mark Heemskerk
- 202 Matchmaking in pensioenland: welk pensioen past bij welke deelnemer? (2022)
Marike Knoef, Rogier Potter van Loon, Marc Turlings, Marco van Toorn, Floske Weehuizen, Bart Dees en Jorgo Goossens
- 203 Inkomenseffecten bij en na invaren in het nieuwe pensioencontract (2022)
Sander Muns, Theo Nijman en Bas Werker
- 204 Pensioenvoorbereiding van zzp'ers tijdens de coronacrisis (2022)
Marleen Damman en Gerbert Kraaykamp
- 205 Een reële oriëntatie van het nieuwe pensioencontract (2022)
Rens van Gastel, Niels Kortleve, Theo Nijman en Peter Schotman
- 206 Infographics and financial decisions: an eye-tracking experiment (2022)
Hong Phuoc (Michael) Vo, Reinier Cozijn and Peter de Goeij

- 207 Eliciting Pension Beneficiaries' Sustainability Preferences (2022)
Rob Bauer, Tobias Ruof and Paul Smeets
- 208 No pension and no house? The effect of LTV limits on the housing wealth accumulation of the self-employed (2022)
Mauro Mastrogiacomo and Cindy Biesenbeek
- 209 Drawing Up the Bill: Does Sustainable Investing Affect Stock Returns Around the World? (2022)
Rómulo Alves, Philipp Krueger and Mathijs van Dijk
- 210 Personal life events and individual risk preferences (2022)
Paul Bokern, Jona Linde, Arno Riedl, Hans Schmeets and Peter Werner
- 211 Trust and Distrust in Pension Providers in Times of Decline and Reform. Analysis of Survey Data 2004–2021 (2022)
Hendrik P. van Dalen and Kène Henkens
- 212 Diversiteit en inclusie in pensioenfondsbesturen (2022)
Tanachia Ashikali and Floortje Fontein
- 213 NDC-pensioen: bruikbaar alternatief voor Nederland? Verkenning van routes voor versterking pensioen voor allen (2022)
Casper van Ewijk, Lex Meijdam en Eduard Ponds
- 214 Visuele communicatie van onzekere pensioenuitkeringen (2022)
Lisanne van Weelden, Maaïke Jongenelen, Marloes van Moort en Hans Hoeken
- 215 Uitkeringseffecten en kostendekkende premies in het nieuwe nabestaandenpensioen (2022)
Sander Muns, Theo Nijman en Bas Werker
- 216 A comparison of pension-relevant preferences, traits, skills, and attitudes between the self-employed and employees in the Netherlands (2022)
Paul Bokern, Jona Linde, Arno Riedl, Hans Schmeets and Peter Werner
- 217 Het pensioenperspectief van basisbanen (2022)
Ton Wilthagen, Zeger Kluit en Michael Visser
- 218 Carbon Bias in Index Investing (2022)
Mathijs Cosemans and Dirk Schoenmaker
- 219 Measuring Risk Capacity (2022)
Rob Alessie, Viola Angelini and Lars Kleinhuis
- 220 Participatiehypotheken als impuls voor mobiliseren woningkapitaal: een interessante optie voor pensioenfondsen (2023)
Casper van Ewijk, Arjen Gielen, Marike Knoef, Mauro Mastrogiacomo en Alfred Slager
- 221 Trust in Pension Funds, Or the Importance of Being Financially Sound (2023)
Hendrik P. van Dalen and Kène Henkens
- 222 De pensioenvoorziening in Nederland, Duitsland, het Verenigd Koninkrijk en Zwitserland: een rechtsvergelijkend onderzoek (2023)
Jessica van den Heuvel-Warren
- 223 Sustainable Development Goals and Sovereign Bond Spreads: Investor Implications (2023)
Eline ten Bosch, Mathijs van Dijk, and Dirk Schoenmaker
- 224 Show Me My Future: Data-Driven Storytelling and Pension Communication (2023)
Kay Schroeder, Inka Eberhardt, Wiebke Eberhardt and Alexander Henkel
- 225 Shocks to Occupational Pensions and Household Savings (2023)
Francesco Caloia, Mauro Mastrogiacomo and Irene Simonetti
- 226 Vertrouwen in partijen in het Nederlandse pensioenveld: een kwalitatief onderzoek onder deelnemers, consultants en adviseurs (2023)
Jelle Strikwerda, Bregje Holleman en Hans Hoeken
- 227 Trust in the financial performance of pension funds, public perception, and its effect on participation in voluntary pension saving plans (2023)
Floor Goedkoop, Madi Mangan, Mauro Mastrogiacomo and Stefan Hochguertel

- 228 Measuring sustainability preferences of pension members – A methodological proposition and a case study of a UK pension fund (2023)
Rob Bauer, Marco Ceccarelli, Katrin Gödker, and Paul Smeets
- 229 Invaren of niet invaren door pensioenfondsen: economische en juridische aspecten (2023)
Casper van Ewijk en Mark Heemskerk
- 230 Stated product choices of heterogeneous agents are largely consistent with standard models (2023)
Bart Dees, Theo Nijman and Arthur van Soest
- 231 What comes to mind when considering looking into and/or adjusting one's pension? An empirical study among UK and US residents (2023)
Eric van Dijk, Marcel Zeelenberg, Wändi Bruine de Bruin and Robert-Jan Bastiaan de Rooij
- 232 Taakafbakening: houdbaarheid in toekomstig pensioenstelsel (2023)
Erik Lutjens en Hans van Meerten
- 233 A comparison of risk preference elicitation methods and presentation formats (2023)
Jorgo Goossens, Marike Knoef, Bart Kuijpers, Rogier Potter van Loon, Eduard Ponds, Arno Riedl, Siert Vos
- 234 The Effects of Online Financial Endorsements on the Investment Behavior of Young Retail Investors (2023)
Peter de Goeij and Emre Kaan
- 235 Communicatie over de toedeling van vermogen – of het antwoord op de vraag: Ga ik erop voor- of achteruit?
Lisa Brügggen, Annemarie van Hekken en Bas Werker

Network for Studies on Pensions, Aging and Retirement

Dit is een uitgave van:

Netspar

Telefoon 013 466 2109

E-mail info@netspar.nl

www.netspar.nl

November 2023